

ÉRTEKEZÉSEK

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL
A NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

HELLER FARKAS ÉS KOVÁCS ALAJOS
A BIZOTTSÁG ELNÖKE A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

ÚJ SOROZAT — I. KÖTET, 7. FÜZET

A NEO-SZOCIALIZMUS KONJUNKTÚRAPOLITIKÁJA

Í R T A

NAVRATIL ÁKOS

RENDES TAG

Felolvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának
1942. január 19-i ülésén

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
B U D A P E S T

1 9 4 2

A NEO-SZOCIALIZMUS
KONJUNKTÚRAPOLITIKÁJA

Í R T A

NAVRATIL ÁKOS

RENDES TAG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
B U D A P E S T

1 9 4 2

Kiadásra ajánlották:

Heller Farkas r. t.

Kovács Alajos l. t.

Felelős kiadó: dr. Voinovich Géza.

19413 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9.
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája.

A következőkben olyan gazdaságpolitikai irányzatokkal kívánok foglalkozni, amelyek között a nagy Németbirodalom mai gazdaságpolitikai rendszere is jelentős szerepet játszik. Tekintettel arra a szoros gazdasági érdek-közösségre, mely minket régtől fogva a németiséghez fűz, nem érdektelen azt a gazdasági, illetve konjunktúra-politikát közelebbről szemügyre venni, melyet ma ez a nagy és ránk mindig erős hatással volt nép is magáénak vall. A német rendszer magát határozottan és nyíltan szocializmusnak nevezi, de e mellett nemzetinek is mondja. Ez a társítás szokatlan. Eddig úgy tudtuk, hogy mindenféle szocializmus többé-kevésbé nemzetközi természetű és ennyiben ellentmond a nemzetinek. Éppen ezért, mielőtt tulajdonképpen tárgyamra térnék, előbb egy pillantást szeretnék vetni arra, hogy minők lehetnek egyáltalán a közgazdasági politikának egyfelől nemzeti, másfelől szociális, illetve szocialisztikus céljai.

I.

A közgazdasági politika nemzeti tartalma.

Nézzük először a nemzeti célt.

A közgazdasági politika a közönséges értelmezés szerint mindig nemzeti. A gazdasági politikusnak mindig az a célja, hogy saját országának a gazdasági jólétét mozgátsa elő. Nemzetközi gazdasági érdeket szolgáló közgazdasági politika, legalább a polgári, vagyis a magántulajdon jogi rendhez ragaszkodó felfogás szerint, nem létezik.

A gazdasági politikát a multban kétségtelenül mindig a nemzeti érzés irányította. Sőt ez a nemzeti érzés időnként különösen a nagyobb, hatalmasabb országokban olyan erősen érvényesült, hogy ilyen népek gazdasági politikájának a területi terjeszkedést is célul tűzte ki. Így tapasztalható ez a történelem egymásután következő korszakain keresztül mindvégig, kezdettől fogva egészen a mai napig. És ez a törekvés könnyen érthető. Ahogy valamely nép számban növekszik, erőben gyarapodik, már nem fér úgy el, mint előbb, a maga régi helyén. A benne felgyülemelő új tőke- és munkaerő szintén érvényesülni kíván. Ilyenkor ez az új gazdasági erő az érvényesülést már könnyebben tudja magának másutt, mint odahaza biztosítani. Hogy egy, ma sokszor hallott szóval éljek, a nemzet ilyenkor a maga életterét nagyobbítani igyekszik. Így tették ezt például már a régi rómaiak, és éppen így később az újkor gyarmatosító népei, elsősorban az angol. És így tesznek ma az olaszok és főleg a németek.

Nem érdektelen, hogy ez az erős nemzeti érzés szülte törekvés még tökéletesebben is érvényesülhet. A mostani idők is példákkal szolgálnak rá, hogy országok különböző népességpolitikai intézkedésekkel, például házassági segéllyel, a sok gyermekű családnak osztályrészl jutó adó- és egyéb kedvezményekkel lakosságuk számát mesterségesen is növelni igyekeznek. Lehet, hogy az ilyen intézkedéseknek csak az a céljuk, hogy a nemzeti erejét féltő ország velük azt az apadást ellensúlyozza, mely lakosságá-

nak születési számában bármi okozta, de hosszabban tartó gazdasági depresszió idején mutatkozott. De lehet az ilyen intézkedéseknek más, messzebb tekintő célja is. Ilyen cél különösen nagy és hatalmas, a gazdasági és a kulturális fejlettség magas fokán álló népeknél jelentkezhetik, ha ezek területileg terjeszkedni kívánnak. Az ilyen népessépolitikai intézkedésekkel ekkor azt akarják elérni, hogy állandóan kellő számú katonai és gazdasági erő álljon rendelkezésre a biztosítani kívánt nagyobb élettér megszerzésére és megvédésére, de ennek a megszerzett területnek olyan lakossággal való benépesítésére is, amely a nemzeti gondolatnak immár nagyobb területen való érvényesülését hűen szolgálja. Kis ország, ha ilyen népességi politikát követ, ezt rendesen azért teszi, hogy fajának szaporításával védekezzék olyan törekvéssel szemben, mely az őt környező, nem baráti népek részéről esetleg elnyomással fenyegeti.

*

Azt, aki a gazdasági élet titkait kutatja, ezek az anynyiszor ismétlődő terjeszkedő-törekvések abból a szempontból érdeklik, hogy miként érvényesül bennök és a nyomukban járó további fejleményekben a népek gazdasági ereje, más szóval, hogy miként jut bennök érvényre a gazdasági törvényszerűség. De leköti a figyelmet az is, hogy ezekben a jelenségekben ugyanekkor miként mutatkozik meg az állami hatalom beavatkozó ereje. Magától értetődik, hogy mikor ezekből a szempontokból vizsgálódunk, különösen az újkori események keltik fel az érdeklődést.

E vizsgálódás közben nem nehéz észrevenni, hogy a gazdasági erősödés és a politikai hatalom növekedése rendesen együtt jár. Együtt olyan értelemben, hogy a politikai hatalom akkor jelentős, ha számottevő gazdasági erő szolgál alapjául. Ilyen gazdasági erőre támaszkodhatott a merkantil gazdasági politika korszakában Európa nyugati országaiban az államhatalom, mikor tengerentúli bír-

tokokat szerzett. Ezekkel a birtokokkal pedig az így terjeszkedő anyaország gazdasági ereje és ezzel megint politikai súlya is növekedett. Az a nagymérvű gazdasági erősödés azonban, mely nem csekély mértékben ennek a terjeszkedésnek is a következménye volt, csakhamar szűknek találta azokat a kereteket, amelyekbe a beavatkozáshoz szokott állam a gazdasági érdekeket továbbra is bele akarta szorítani. A régi rend ekkor már nem felelt meg a gazdasági élet új céljainak. A túlkormányzás idejét éppen ezért váltotta fel az a korszak, melyben a gazdasági erők szabadabban érvényesülhettek. Ahogy azonban az államhatalom ekként háttérbe vonult, úgy gyengült az ereje is. A gyengülés pedig főleg kifelé és különösen ott érzett meg, ahol a tengerentúli birtokok maguk is erősen fejlődtek gazdaságilag. A gazdasági élet szabadsága azoknak a köteleknek a felbomlását is kétségtelenül elősegíti, amelyekkel a beavatkozó állam ereje különböző országokat, illetve területeket különböző világrészekben is szorosabban egymáshoz és ezzel sajátmagához, az anyaországhoz fűzött. Az angol világbirodalom keletkezése, fejlődése és mai helyzete jól mutatja ezt a folyamatot.

Ma körülbelül hasonló céllal, mint annakidején a gyarmatbirodalmak alapítása, egységes gazdasági terület kialakítása van tervbe véve Európában. Azok a hatalmak, amelyek háború utánra ennek az egységes nagy gazdasági területnek a megvalósítását tervezik, parancsuralmi alkotmányukat kétségtelenül arra is fel fogják használni, hogy háború után létesítendő alkotásukat a politikai és a gazdasági szabadság bomlasztó hatásától vele megóvják. Ha egy hatalom célul tűzi ki, hogy gazdasági politikája egy összefüggő, nagy gazdasági területen feltétlenül érvényesüljön, úgy a nagy terület egyes részeinek gazdasági erejét csak annyira és csak olyan irányban engedheti fejlődni, hogy ez a fejlődés a központi hatalom politikai erejét sohasem gyengíthesse.

II.

**A közgazdasági politika szociális, illetve
szocialisztikus célja.**

Nézzük most a szocialisztikus célt.

Ezt közönségesen szociálisnak nevezik. Vagy így neveztek legalább eddig. Mióta azonban az új gazdaságpolitikai elveket követő egyik legnagyobb hatalom a maga rendszerét szocializmusnak mondja, nincs okunk, hogy mi is ne használjuk az itt tárgyalandó célról szólva jelzőként a „szocialisztikus” szót. Az első világháború előtti liberalizmus gazdasági politikája még a „szociális” követelményeknek igyekezett eleget tenni. A háború utáni beavatkozó állam gazdasági politikáját azonban ezzel szemben már bátran nevezhetjük „szocialisztikus” irányzatúnak. Az itt olvashatók ezt majd még jobban meg fogják értetni. A szociális a gyengébb, a szocialisztikus az erősebb árnyalatú kifejezés mindannak a megjelölésére, amivel a társadalomban a köz érvényesülését az egyénnel szemben, a gyengébb érvényesülését az erősebbel szemben, a közös érvényesülését az enyém és tiédde szemben akarjuk elősegíteni.

Ha a gazdasági politikának előbb említett nagy, nemzeti célja azonos marad is minden népnél az idők folyamán, mégis e céllal kapcsolatban is következnek be változások. A gazdasági haladással együtt ugyanis új bajok is jelentkeznek, amelyeknek a leküzdése szükségessé teszi, hogy a gazdasági politika új célokat is tűzzön maga elé. Ezekhez aztán megint új eszközök is kellenek.

A XIX. század során bekövetkezett igen nagy mérvű gazdasági fejlődésről azt szokták mondani, hogy ezt a gazdasági szabadság rendszerének köszönjük, mely ennek a századnak az elején lépett életbe. A szabad mozgás lehetőségének kétségtelenül volt benne része, hogy a gazdasági élet akkor olyan gyorsan és oly rendkívüli mértékben fejlődött. Valójában azonban ezt a nagy haladást főleg az okozta, hogy ekkor a tőke, ez a csodálatos erejű termelő-

tényező, igen nagy mértékben keletkezett és ugyanilyen mértékben érvényesülhetett. Ez az örvendetes jelenség azonban viszont olyan fejleményeket is hozott létre, amelyeket, éspedig nem ok nélkül, a kapitalizmus árnyoldalai gyanánt szoktak emlegetni. Ebben az időben, mikor a tökével való nagyobb arányú termelés először nyújtja a maga értékes gyümölcseit, már mélyrehatóbb válságok keletkeznek és komolyan jelentkezik a modern munkáskérdés is. Majd mutatkozik, mégpedig mind szélesebb körben, a jól ismert társadalmi baj, hogy az emberek közül sokan értelmileg hamarabb fejlődnek, mint gazdaságilag, és ezért úgy érzik, hogy életszínvonaluk nem felel meg emberi méltóságuknak. Nagy részük nehezen vagy egyáltalán nem tud az óhajtott színvonalon megélni. Ez aztán a magántulajdon intézményén alapuló jövedelem-eloszlás jogosságát is sokak szemében vitássá teszi. A válság és a társadalmi kérdés különben nem független egymástól. A válság mindig munkátlansággal jár, és minél nagyobb a munkanélküliség, annál követelőbben áll elénk és kíván megoldást a szociális probléma. Legalább így nevezték azt, ami ilyenkor megoldandó volna, már az első világháború előtti időben is.

A mai állam, melynek igen jellegzetes képviselői a neo-szocializmus elvei szerint élő országok, ebben a helyzetben nemcsak a gazdasági érdekek szabadjára hagyott küzdelmének a kellemetlen következményeit látta meg, de azt is észrevette, hogy a gazdasági szabadság az ő hatalmának se kedvez. Éppen ezért ez az állam, csakúgy mint a régmúlt időké, tehát a liberalizmus előtti, megint a beavatkozás útjára lép. Csakhogy beavatkozásának új célja is van. Ez a mai állam konjunktúra-politikájával a válságok megszüntetését, illetve megelőzését tűzi ki fő céljául. Amde ezzel a politikával egyidejűleg, ezzel együtt a jövedelem-eloszlást is, tehát a vagyon-megoszlást is egyenletesebbé szeretné tenni. És amilyen mélyrehatóan, illetve messzeemenően tér el az új állam a maga beavatkozásával e célok elérésére törekedve azoktól az irányelvektől, amelyek szerint az első világháború előtti állam dolgozott, olyan

mértékben lesz gazdasági politikája akár a konjunktúra-alakulás befolyásolása, akár a jövedelem-eloszlás alakítása terén már nem szociális, hanem inkább szocialisztikus.

III.

Mi a konjunktúra-politika.

E rövid tanulmány a neo-szocializmus konjunktúra-politikájával kíván foglalkozni. Mikor ezt mondjuk, két, közelebbről megmagyarázandó, új fogalom kerül elénk. Nézzük először, mit jelent a konjunktúra-politika.

Konjunktúra a tudományos szóhasználat szerint nem a jó üzletmenetet jelenti, mint ahogy ez a jelentése a szónak a közbeszédben. A szakember általában gazdasági helyzetet ért alatta, mely lehet jó is, de rossz is. A konjunktúra-alakulás pedig a gazdasági élet hullámmozgását jelenti. A gazdasági élet ugyanis a kedvező állapotból, az úgynevezett jólét, a prosperitás állapotából, melyben az embereknek jól megy a dolguk, kellemetlen fázisba szokott átfordulni, amelyben esnek az árak, a jövedelmek csökkennek, a munkanélküliek száma nő, a gazdasági élet pang. Az átfordulás az előbbi állapotból az utóbbiba nem megy simán, zökkenő nélkül végbe, hanem válsággal jár. Válság idején megtorpan a gazdasági élet: a fellendülés a csúcspontjáig jutott, de most a mélybe zuhan minden. Innen aztán hosszabb-rövidebb ideig tartó pangás után megint a felfelé lendülés ideje következik. Így megy ez állandó hullámzás formájában tovább, mindig újra előlről kezdődően a mondott folyamat.

Még nem is olyan régen csak válságokról beszéltek, amivel azt akarták jelezni, hogy a gazdasági élet egyensúlya megbomlott. Ma már tudjuk, hogy a válság csak egyik láncszeme a konjunktúra-alakulás összefüggő folyamatának. És a közgazdaságtan azt tartja éppen legfontosabb feladatának, hogy kikutassa azokat az okokat, amelyek miatt a felfelé haladó gazdasági élet egyszerűen csak

megakad és a mélybe zuhan. Különösen pedig azt igyekszik kifürkészni, hogy melyek azok az erők, amelyek a mélybe süllyedt gazdasági életet megint a jólét állapotába emelik fel. A közgazdaságtan ma már a konjunktúra-okok, tehát a mélybe-süllyedés és a mélyből való felemelkedés okainak feltárása terén számottevő eredményekre mutathat rá. De nem egészen bizonyos, hogy ezeknek az eredményeknek az elkönnyvelése terén a tudomány nem tévedt-e derülátó túlzásba.

Pedig a konjunktúra-politika éppen ezeket a tudomány nyújtotta eredményeket akarja gyakorlatilag hasznosítani, mikor a gazdasági életet a konjunktúra hullámzásától mentesíteni iparkodik, illetve mikor legalább azt szeretné elérni, hogy a konjunktúra-hullámzás kilengései lehetőleg mérsékeltek legyenek. A konjunktúra-politikának ez a törekvése érthető, mert hiszen a tudomány ma nemcsak a konjunktúra-alakulás okait tárja fel előtte, hanem olyan eszközökről is beszél neki, amelyeknek az alkalmazásával a konjunktúra-politika célhoz juthat. De az sem egészen bizonyos, hogy az eszközök ajánlásában a konjunktúra-alakulással foglalkozó tudomány mindig eredményesen nyújt-e segítséget a konjunktúra-politikának.

A konjunktúra-politika is közgazdasági politika, de sajátos, különleges közgazdasági politika, olyan, amely a konjunktúra-alakulás nehézségein akarja átsegíteni a gazdasági életet. A konjunktúra-politika mintegy része az általános közgazdasági politikának. Szerepe, jogosultsága éppen olyan a gazdasági életben, mint az utóbbié, de egy bizonyos térre van korlátozva. Ez a tér azonban nagyon széles kiterjedésű is lehet. Hiszen a konjunktúra-folyamat a gazdasági életnek minden szakában mutathat fel tüneteket, és okai is a gazdasági élet különböző köreiben mutatkozhatnak. De a konjunktúra-politika sajátos céljánál fogva eléggé különbözik az általános közgazdasági politikától. Különbözik ettől abban is, hogy sajátos eszközökkel dolgozik. És különbözik még a közgazdasági politikától annak következtében is, hogy a konjunktúra-politikai beavatkozás rendszeren rövid időre, illetve azonnal

kíván hatni. Holott az általános közgazdasági politika, mely ha a gazdasági életnek egy bizonyos jelenség-körében érvényesül is, mégis mindig általánosabb jellegű beavatkozás, mely rendszeren hosszabb időre is szól. Az iparfejlesztés például, melynek az eszközei — iparoktatás, állami kedvezmények, védővám stb. — eléggé ismeretesek, ha bizonyos iparág fellendítését tűzi is ki céljául, mégis az általános közgazdasági politikának az ipar terén jelentkező megvalósulása. Míg ha az állam a munkátlanság leküzdése, illetve a gazdasági élet nekilendítése céljából különböző iparágaknál állami megrendeléseket tesz, ez több ágra kiterjedő, de különleges jellegű gazdaságpolitikai ténykedés. Különlegessége éppen az, hogy az állam konjunktúra-politikát akar vele csinálni.

A közgazdasági politika régibb divatú, a konjunktúra-politika újabb keletű beavatkozás a gazdasági életbe. Régiség és újság tekintetében azonban nem állnak úgy egymással szemben, mintha a konjunktúra-politika a közgazdasági politikát felválthatná, illetve mintha ma, a konjunktúra-politika világában a közgazdasági politika valami idejétmúlt dolog volna. Erről szó sem lehet. Mint ahogy arról sem lehet beszélni, hogy bármikor is létezhetett vagy ma létezhetnék csak valamiképen is rendezett országban gazdasági élet közgazdasági politika nélkül. Bizonyos fokú állami beavatkozás a gazdasági életbe, olyan, amely a közgazdasági politika mérvének felel meg, mindig volt. A régi időkről, a merkantilizmus koráról ez köztudomású. De, bár sokkal kisebb fokban, volt állami beavatkozás a gazdasági életbe abban a korszakban is, amelyet a gazdasági szabadság korának szoktak nevezni. A jegybankügyet először a szélső gazdasági liberalizmus korában szabályozták. A liberális korszak államosította a vasutakat. És az az állam is liberálisnak nevezte magát, mely a védővámot alkalmazta és amely a munkásvédelmet és a munkások biztosítását először szabályozta kényszerítőleg. Sőt ez az állam már a jövedelmeket is próbálta arányosítani a fokozatos adó, tehát az emelkedő adókulcs alkalmazásával. De ennek az államnak a válságpolitikája még

nagyon szegényes volt. Ez az állam a kamatpolitikával, melyet különben sem ő, hanem a tőle elvileg független jegybank üzött, távolról sem emelkedett fel a válságpolitika terén arra a magaslatra, amelyen a mai állam a maga konjunktúra-politikájával igyekszik szabályozni a gazdasági élet menetét. Ez a konjunktúra-politika először tulajdonképpen csak akkor jelentkezett, mikor az első világháború után rövid ideig tartó prosperitás múltával az ismert, súlyos gazdasági válság nehezedett az egész világra.

IV.

Mi a neo-szocializmus.

Tisztában lévén immár azzal, hogy mi a konjunktúra-politika, szenteljünk néhány szót annak, hogy mi a neo-szocializmus.

Az új szocializmus vagy másként neo-szocializmus nevéen azokat az új politikai, helyesebben gazdaságpolitikai irányzatokat értjük, amelyek erősen hangsúlyozzák, hogy a gazdasági politikának a szociális szempontot a legnagyobb mértékben figyelembe kell vennie, amelyek a pénz igazgatásával és az ezt kiegészítő hatósági árpolitikával éppen ezért többé-kevésbé szigorú jövedelem-elosztó politikát folytatnak, de amelyek mindennek ellenére, bár erősen korlátozzák a magántulajdont, ezt az intézményt mégsem akarják elsöpörni. Különösen jellemzi a neo-szocializmust, hogy tervgazdálkodásával szinte folytonosan konjunktúra-politikát űz, hogy szinte állandósítja ezt.

Azok az országok, amelyek először tették magukévá a neo-szocializmus elveit, abból a világválságból, mely az 1914-től 1918-ig tartó első világháborút követő és az egész kultúremberiséget egyaránt érintő, folytonos gazdasági háborúskodás során szakadt rájuk, erős állami beavatkozással, különleges konjunktúra-politikával igyekeztek ha-

zájukat kiszabadítani. Ezt iparkodott elérni az Északamerikai Egyesült Államokban a New Deal, és ilyen célú, hogy csak a legfőbbeket említsük, Európában a németek nemzeti szocializmusa és az olasz faszizmus korporációs rendszere. Az európai kísérletek célja persze politikai is volt, alkotmányreformra is irányult. De ezek az országok egyértelműleg olyan politikai alkotmányt létesítettek, amely a főhatalom birtokosának különösen könnyűvé teszi az ország gazdasági életébe való, mélyreható beavatkozást. A neo-szocializmus eszközeivel dolgoznak azonban ma olyan országok is, amelyek közjogi formájukat nem változtatták meg és nem tértek át a parancsuralmi rendszerre. Európában különösen a háborús gazdasági politika kényszerít ma sok országot arra, hogy legalább részben, a neo-szocializmus elvei szerint rendezze be gazdasági életét.

*

Nem fölösleges közelebbről megállapítani a viszonyt a neo-szocializmus és a szocializmus közt általában.

A szocializmusnak sokféle válfaja, irányzata van. Éppen ezért arra a kérdésre, hogy mi a szocializmus, az egyes irányzatok a maguk felfogása szerint különböző feleletet adnak. De meg lehet határozni a szocializmust a sokféle irányzatra egyformán találó, általánosan igaz, átfogó megállapítással is. Így értelmezve a szocializmus az a társadalomtudományi, közgazdaságtani irányzat, illetve gyakorlati törekvés, mely a társadalom adott gazdasági és jogi berendezése mellett többé-kevésbé mostoha elbánnásban részesülők érdekében meg akarja változtatni e berendezkedés jogi és gazdasági alapjait, hogy így a társadalmi állapotokat is újjá alkossa. Általában szocialisztikusnak fogunk mondhatni minden olyan politikai irányzatot, mely a társadalomban a gyengébbek érdekében mélyebbre ható gazdasági és jogi reformra törekszik. Ha így tágan magyarázzuk a szocializmust, egyformán alája sorozható a társadalom gazdasági és jogi reformjára törekvő mindenféle irányzat az általános emberi szempontból legnemesebb keresztény-szocializmustól kezdve a legember-

telenebb bolsevizmusig. Meghatározásunk köréből ekként nem esik ki sem a tudományos szocializmus, sem az egészen tudománytalan, útszéli szocialista propaganda. Alája tartozik a nemzetközi marxizmus, de a népi alapokra építeni kívánó, nemzeti szocializmus is, amely éppen egyik válfaja a neo-szocializmusnak.

Ha így határozzuk meg a szocializmust, könnyen felismerhetjük ennek két fő jellemző vonását. Ezeknek egyike, hogy a szocializmus az állam beavatkozását kívánja az emberi életbe. A másik, hogy a szocializmus a nagyobb fokú emberi boldogságra törekszik, illetve, hogy ezt igyekszik biztosítani. Mert nyilvánvaló, hogy ha a rosszabb sorsúak helyzete javul és ezzel most már minden ember jobban él, nagyobb lesz a boldogság is a földön. Hogy persze közelebbről miben áll ez az emberi boldogság és hogy a jólétnek mekkora foka biztosítja ezt a boldogságot, azt a szocializmus természetesen a maga elgondolása szerint értelmezi, mégpedig a szocializmus különböző irányzatainak mindegyike különbözőképpen a saját felfogása szerint. Magától értetődik aztán, hogy ehhez a nagyobb fokú boldogsághoz vezető eszközöket is a szocializmus mindegyik irányzata maga választja ki céljának megfelelően, és hogy az egyes szocialisztikus irányzatok az eszközök célravezetőségének megítélésénél is saját elképzelésük szerint járnak el.

De ha így, lényegét nézve határozzuk meg a szocializmust, még valamire bukkanunk, ami szintén nem érdektelen. Észrevesszük, hogy a szocializmus éppen nem valami új dolog. Amikor ezt mondom, nem arra gondolok, amit különben gyakran hallunk, hogy például az őskereszténység tanításaiban is sok volt a szocialista gondolat, vagy hogy később szocialisztikus alapon vallási szekták keletkeztek, de arra sem, ami szintén eléggé ismeretes, hogy szocialista irodalom, mégpedig eléggé tudományos formában, már a XIX. század elején létezett, és nem célzok ezzel a megállapítással az ismert, szintén eléggé régi utópista szocializmusra sem. Amire itt a figyelmet fel szeretném hívni, másvalami. Ha ugyanis a nagyobb jólétre való

törekvésben és abban keressük a szocializmus jellemzőjét, hogy ezt a nagyobb jólétet az államnak kell az emberek életébe való beavatkozással biztosítani, más szóval, hogy az államnak alattvalói boldogítására kell törekednie, és hogy e célból bele kell avatkoznia ezeknek az életébe, akkor annak, amit ma szocializmusnak nevezünk, a magját már a XVIII. század elején, sőt már a XVII. században is megtalálhatjuk az akkori merkantil idők gazdaságbölcseleti gondolkozásában. Sőt a merkantil elveket valló, akkori, beavatkozó állam kormányzati intézkedései közt is találunk olyant, amit annak a kornak a szemüvegén keresztül nézve, de a ma megszokott elnevezéssel illetve szocialista cselekedetnek mondhatnánk. Azokra a régiebb kormányzati intézkedésekre gondolok itt, amelyeknek célja például a jobbágyság felszabadítása volt. Mária Terézia azért készített úrbéri rendeletét, mert „lelküimerete szerint kell eljárnia és nem akar elkárhozni egypár mágnás és nemes miatt.”¹ II. József beavatkozó politikájának egyik sarkpontja a jobbágyság megszüntetése. Sőt, amikor a magyar nemzet Béccsel szemben teljesen a saját kezébe ragadja az államhatalmat, rögtön látszik, hogy ez a hatalomhoz jutott állam szintén a nagyobb fokú jólét biztosítása érdekében igyekszik beavatkozni a gazdasági életbe. A magyar nemzeti állam is a boldogságot iparkodik növelni, amikor a nép alsó, széles rétegét az 1848. IX. törvénycikkkel be akarja fogadni „az alkotmány sáncaiba.” Igaz, hogy 1793 és 1848, mikor egyebek mellett a jobbágyság felszabadítását kivívták, egyidejűleg mindenkinek a szabadságát is igyekeztek megvalósítani és hogy e törekvés jegyében, — mintegy intermezzóként az állami beavatkozás régóta fejlődő folyamatában, — a magántulajdon szentségét is hirdették. De aki például azokat a rendszabályokat ismeri, amelyekkel II. József a külkereskedelmi forgalmat nemcsak az áruk, hanem a pénz oldaláról is korlátozta, hamar kiábrándul abból a téves hitből, mintha

¹ *Szekfü Gyula: Magyar Történet, a XVIII. század, Magyar Történet: VI. kötet. Budapest, évszám nélkül. 290. 1.*

komolyan először csak a XIX. században az akkor már nevéen nevezett szocializmus vagy a mai, erősen beavatkozó állam támadna a magántulajdon ellen.

*

Ha valaki jól meg akarja érteni, hogy mi a szocializmus és közelebbről azzal is tisztába szeretne jönni, hogy különösen mit jelent az államszocializmus, mely felé a világ ma a hosszantartó háborúskodás következtében gyors léptekkel halad, úgy olvassa el a Budapesti Szemle 1886-i évfolyamában azt a tanulmányt, mely ott „Az állam ellen” címmel jelent meg. Ezt az akkor még egészen fiatal Pikler Gyula (1864—1937) írta mintegy válaszul Spencer Herbert-nek, a nagy individualista filozófusnak és társadalombölcselelőnek akkoriban közzétett *The Man versus the State* című munkájára.² A tanulmány szerzőjét e műve alapján joggal lehet nálunk az államszocializmus első képviselőjének tekinteni. Az olvasó meg fogja ebben a tanulmányban mindazokat az érveket találni, amelyekkel az államférfiak ma az állami beavatkozás szükséges voltát hirdetik, illetve a tervgazdálkodás egyedül üdvözítő voltát bizonyítják. Spencer tanulmánya négy részből áll, négy részben felel rá itteni bírálója is. Spencer a szocializmusban új tory-izmust lát, vagyis újra olyan állami beavatkozást, aminőt az individualista a konzervatív uralom alatt megalégtelt. Itteni bírálója ezzel szemben a liberalizmus hibáit ostromozza. Spencer a szocializmusról mint a jövő rabszolgaságáról beszél. Az itteni szerző ezzel szemben a jelen rabszolgaságát állítja oda, amit az okoz, hogy az erősebb visszaél a szabadsággal. Spencer, mikor az állami beavatkozást elítéli, a törvényhozók hibáit emlegeti. A bíráló ezzel szemben a jogalkotás érdemeiről beszél és azt mondja, hogy „vagy a nagymérvű közigazgatás vagy a magánjogi reform elkerülhetetlen.” Spencer nagy politikai babonának nevezi az állam beavatkozásának üdvös

² *Pikler Gyula: Az állam ellen. Budapesti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1886., 43—60. és 213—237. lapok.*

voltába vetett hitet — akkoriban az angol gyermeket még arra tanították, hogy ne kérjen az államtól semmit, különben az apjának majd több adót kell fizetnie —, a bíráló ezzel szemben régi filozófiai babonának mondja Spencer individualista álláspontját. A sárgult lapokról mintha csak a mai új szocialisták szólnának hozzánk, mikor a liberális gazdasági politikát szidalmazzák.

A világot ez a rég elfeledett vita ma azért érdekelheti különösen, mert a ma létező neo-szocialista irányzatok, de úgy is mondhatnók, a mai államszocialista irányok bármelyike, a szélsőségesebb, de a mérsékeltebb is, egyaránt hivatkozhatnék eszméinek védelme érdekében az itt említett bíráló okfejtéseire. A liberalizmus elleni küzdelemben tényleg teljesen egy a régi, marxista alapon álló szociáldemokrácia, a tudományos megalapozást kereső államszocializmus és a mai harcos neo-szocializmus. Erkölcsi alapjuktól eltekintve, mely mindegyiknél különböző, gazdaságpolitikai alapelveik tekintetében alig térnek el egymástól. A szocializmus különböző irányzatai között ugyanis gazdaságpolitikai tanításaik tekintetében nem lényegbeli, csak fokozati a különbség. Ez pedig az ellenkező oldalról nézve is igaz. Bárminő sérelme a magántulajdonnak, ha ez az állam részéről tudatosan történik, már a magántulajdoni rend úgynevezett „kinövéseinek” legkisebb mérvű nyesegetése is, megnyitja az utat legalább az államszocializmus felé.

V.

A régi szocializmus jelentősége a mai konjunktúrapolitika szempontjából.

Nyugat-Európában a XIX. század első felében köszönt be az a fordulat, mely a szocializmust mint politikai, illetve gazdaságpolitikai irányzatot határozottabb tartalommal tölti meg. A hivatalos gazdaságpolitika ekkor már megváltozott, liberális irányzatúvá lett. A másként gon-

dolgozók és másként érdekeltek körében azonban ezután is fennáll a kívánság, hogy az állam mélyen avatkozzék be a társadalom gazdasági életébe és ezzel az emberi életbe egyáltalán. Csakhogy a boldogság biztosítására irányuló kívánság ekkor a változott viszonyoknak megfelelően már érthetőbb és gyakorlatilag is megvalósíthatónak látszó cél-tűzésnek ad helyet. A megváltozott gazdasági helyzet világosan mutat rá arra, hogy a nagyobb emberi boldogság biztosítása érdekében most kiket kellene és hogyan lehetne boldogabbá tenni. Ez a változott gazdasági helyzet ugyanis a kapitalizmus korával, vagyis a kapitalista termelő-renddel köszönt be.

Az a gazdasági forradalom, mely Angliában ekkor a szinte mérhetetlen hatású találmányok és egyéb technikai újítások kapcsán jelentkezik, megteremti az iparban a nagy vagyoni erőre alapított, és ami a termelés oldaláról nézve ezzel egyet jelent, a nagytökére támaszkodó munka rendszerét. A termelésnek ezzel a rendjével együtt a munkás élete is átalakul. A munkás, aki ekkor már gyári munkás, szervezkedik. Először még csak azért, hogy a tanulatlan munkások versenyével szemben védekezzenek. De aztán mindjárt azzal a céllal is, hogy a magántulajdonban levő tőkének a munkás irányában mind kíméletlenebbül érvényesülő erejével szemben szintén ebben az egyesülésben találjon támasztékot. Angliában trade-úniók, a kontinensen szakszervezetek létesülnek. Sőt a munkás-ság az ilyen állandó jellegű egyesüléseken kívül alkalmilag is egyesül a „tőke” elleni küzdelemben, mikor tömegesen szünteti meg a munkát, vagyis sztrájkba lép, hogy magának kedvezőbb munkafeltételeket harcoljon ki.

Ezt a küzdelmet közelről látja Marx Károly, aki a század közepétől kezdve Angliában él. Itt tapasztal, itt ír, itt jön létre az értéktöbbletről szóló tana, a gép és az ember örök érdekellentétéről szóló magyarázata, valamint a gépek periodikus elhasználódásáról és az ezzel párhuzamosan előálló válságokról szóló tanítása.

Nem felesleges ma mindezt emlékezetünkbe felidézni,

ma, mikor a szocializmus konjunktúra-politikai elgondolása a legközelebről érdeklí az egész világot. A Marx-szal fellépő úgynevezett tudományos szocializmus ugyanis a magántulajdoni rend vétkét már nemcsak abban látja, hogy ennek segítségével a javak egyenlőtlenül oszthatnak meg az emberek között, hanem abban is, hogy a kapitalista, a tőkére támaszkodó termelő-rend elkerülhetetlenül válságokra vezet és ezzel időnként munkátlanságot okoz, ami a munkások tömegét nyomorba süllyeszti. Általánosan ismeretes, hogy Marx elgondolása szerint mindennek eredményeként a munkásság elégedetlenségén kívül majd annak is be kell következnie, hogy a munkásság a fennálló társadalmi rend ellen feltámadjon és ezzel forradalmat idézzen elő. Azért említem ezt, mert az első világháború eredményeként az alsóbb néprétegek, különösen a legyőzött országokban, tényleg megmozdultak, mert az utóbbi országok legnagyobbikában, Oroszországban a marxista kommunista szocializmus tanításai a bolsevizmus formájában gyakorlatilag is érvényesülő politikai dogmává lettek, és mert azt a hirtelen és gyökeres politikai átalakulást, mely más két nagy európai országban szintén az első világháború további eredményeként állt elő, a neoszocialista elveket megvalósító ezek az országok, bár távolról sem állnak a marxi szocializmus alapján, mégis a saját forradalmuknak nevezik. Marx jóslata tehát, legalább részben beteljesedett. Ha ő természetesen nem gondolt is arra, hogy egy széleskörű és hosszantartó, a kapitalizmus eszközeivel folytatott világháború, melyet azonban a népek nemzeti célok megvalósítása érdekében küzdöttek végig, fogja annak, amit ő elképzelt, a megvalósulását, mégpedig ilyen formában, siettetni.

De ennél is jobban érdekel minket az, hogy az eddig elmondottak következményeként tulajdonképen Marx szocializmusa irányította a figyelmet komolyan nemcsak a szociálpolitikára, de a konjunktúra-politikára is.

A beható és közvetlen állami válság-, illetve konjunktúra-politikát a mai állam csakugyan a régi szocializmus intésére követi és ennek eszközeit is részben ettől tanulta.

Bármily távol álljunk is Marx gondolat- és érzésvilágától és bármennyire különbözzék is az új-szocializmus a régitől, ezt nincs miért tagadni. Az autokráciák és a demokráciák e tekintetben egyformán a marxista szocializmus tanítványai. Egészen bizonyos, hogy nemcsak a demokráciáknak, hanem a különösen erősen hangsúlyozottan nemzeti alapon álló autokráciáknak is, akár nevezik a rendszerüket szocializmusnak, akár nem, a tulajdonképeni szocializmus gazdaságpolitikai elveit igen messzemenően kell követniök, mihelyt a gazdasági életbe konjunktúra-politikailag mélyrehatóan be akarnak avatkozni és e kítűzött céljukhoz hűek is akarnak maradni.

A szocializmust fejlődésének első, naív korszakában mint olyan tanítást ismerték, mely a javakat újra el akarja osztani és ezzel meggyőződése szerint gazdaságilag egyenlőséget is tudna teremteni az emberek között. Természetesen Marx-nak sem tetszik az anyagiak egyenlőtlen elosztódása a társadalomban. De nem támad közvetlenül a vagyonegyenlőtlenség rendszere ellen, hanem ennek az okát keresi és ezt igyekszik leküzdeni. Főleg a kapitalista termelő-rend ellen fordul, mely a magántulajdon intézményével együtt a fő oka szerinte a gazdasági egyenlőtlenségnek az emberek között, de oka egyben a válságoknak és ezzel a veszedelmes és káros munkátlanságnak is. Nem Marx az egyedüli és nem is éppen az első, aki a válság során beálló munkátlanságban látja a válság okozta fő bajt. De az ő messzehangzó szava volt mégis az, mely erre a bajra a leghangosabban figyelmeztetett. Viszont az ő kíméletlen és bántó hangú bírálata, mellyel a magántulajdont és a kapitalista termelő-rendet sok tekintetben nemcsak kelletén túl, de igaztalanul és tévesen is illette, másra is felhívta a figyelmet. És ez a konjunktúra-politikai gondolkozás fejlődése szempontjából nem kevésbé fontos. Akik nem osztották Marx-nak a fennálló tulajdoni és ugyanakkor érvényesülő termelő-renddel szemben alkalmazott bírálatát, felvethették a kérdést, hogy vajjon nincs-e a válság leküzdésének, illetve megelőzésének, tehát a munkátlanság kiküszöbölésének más, jobb eszköze,

mint a termelésnek Marx ajánlotta szigorú államosítása, vagyis az ő radikális szocializmusa.

Amióta Marx iskolája előbb ortodox alakjában, később revizionista formájában életre keltette az úgynevezett tudományos szocializmust, az állami beavatkozás gondolata a szocializmus eszmevilágában immár az általános boldogság biztosításának ábrándja helyett a konjunktúra-politika lehetőségének komolyabb gondolatával kapcsolódik össze. A mai neo-szocialista rendszereket is az fűzi az éppen említett, régi szocializmushoz, mégpedig a Németországban a múlt század végén és a jelen század elején nagy szerepet játszott és messzeterjedő hatással érvényesült tanszéki szocializmus³ közvetítésével, hogy messzemenő szociálpolitikai célú állami beavatkozást kívánó terveiken kívül ezek is főleg konjunktúra-politikai alapon igyekeznek megvalósítani a gazdasági életbe való beavatkozásukat. Sőt mondhatni, hogy a neo-szocializmust éppen ilyen konjunktúra-politikai cél is hozta létre. A neo-szocialista irányzatoknak jogosulatlan lebecsülését jelentené, ha csupán annak a következményét látnók bennök, hogy megalkotóik egyeduralmat biztosító alkotmányreformot igyekeztek megvalósítani. Mint minden szocialista rendszert, ezeket is nem utolsó sorban gazdaságpolitikai cél hozta létre.

VI.

A régi szocializmus nemzetközi volt, az új nemzeti alapon áll.

Az új szocializmus és a között a régi szocializmus között, amelytől az eddigiek szerint az új szocializmus rendszerei tanultak, mégis igen nagy a különbség. A leg-

³ A tanszéki szocializmus nagy képviselőjét, Wagner Adolfot (1835—1917), méltán tekintheti nemcsak rendkívül erős nemzeti érzésénél, hanem fajpolitikai meggyőződésénél fogva is a mai német nemzeti szocializmus előfutárjának.

szembetűnőbb különbség mindjárt az, hogy míg a régi szocializmus nemzetközi volt, addig az új erősen nemzeti. A nemzetköziség a régi szocializmusnak a lényegéhez tartozott. Pedig a teljes nemzetköziség, amint ezt a szocializmus új, nemzeti rendszerei nagyon helyesen átérzik, a szocializmus világában is éppen úgy utópia, mint például a világbéke vagy a világpolgárság. Marx szocializmusának azonban arra, hogy magát nemzetközinek vallja, szüksége volt, mégpedig két okból.

Az egyik ezek közül közvetlenül politikai. Az „Internationale” az egész világ proletárjait akarta egyesíteni. Ez a terv politikailag nagy ütőkártya volt. Ezzel a jelszóval a szociáldemokrácia annakidején, legalább Európa kontinensén és különösen az iparilag haladottabb országokban, igen eredményesen toborzott magának híveket. A másik ok gazdaság-politikai, de olyan, amelynek mély és elméletileg is megmagyarázható, könnyen érthető alapja van. Marx kommunista színezetű szocializmusa ugyanis, mint már említettük, főleg azt kifogásolja az individualista-kapitalista gazdasági rendben, hogy ez válságokat okoz, amelyekkel aztán nem tud megbirkózni. Holott az erős állami beavatkozás, melyet a szocializmus kíván, ennek a tanítása szerint meg tudná előzni a válságokat, és pedig annál inkább, minél erősebb az állami beavatkozás. Azonban egy kifelé gondosan elzárt, eléggé nagy gazdasági terület kell hozzá, hogy ez a gazdasági rend saját természeténél fogva válságmentes legyen. Az elzárttság azért szükséges, hogy kívülről jövő hatások a gazdasági életnek a kommunizmus segítségével állandóan egyensúlyban tartott rendjét meg ne zavarják. A nagy területre pedig azért van szükség, hogy a kommunista társadalom minden szükségletét a saját területéről akadály nélkül fedezhesse. Nyilvánvaló, hogy az egész világ gazdasági életének nemzetközi alapon álló kommunizálása mindkét követelménynek, elvileg legalább, igen messzemenően elegendet tenne. Íme a Marx-féle szocializmus nemzetköziségének a másik oka.

De természetesen az ilyen gazdasági rend is csak a gazdasági életből magából fakadó, úgynevezett endogén válságoktól volna megkímélve. Az exogén okok hatása válságot keletkeztetőleg ekkor még a Marx-féle szocializmus elgondolása szerint is kétségtelenül érvényesülne. Azokkal a zavarokkal szemben ugyanis, amelyek természeti okok folytán állnak elő a gazdasági életben, az olyan állami beavatkozás sem véd, mely a termelést és a fogyasztást a legszigorúbban központosítva kezeli. Nem véd még akkor sem, ha a hatalom az illető társadalomban a magántulajdon utolsó csíráját is kiölte. Mert ha például nincs termés, a kommunista társadalom is éhezik, tehát gazdasági élete válságba jut, mégpedig annál inkább, minél erősebben zárta el magát ez a társadalom az emberiség egyéb részeitől, illetve a nem kommunista módra szervezett, egyéb állami közösségektől. Ha pedig nem zárja el magát ezektől szinte légmentesen, akkor annak a konjunktúra-hullámnak a hatása alól sem tud szabadulni, amely ezeknél érvényesül. Minél fejlettebb és finomabban kidolgozott valamely szervezet, annál jobban működik és annál jobban felel meg céljának. De annál bonyolultabb, tehát annál kényesebb is. Így van ez a gazdasági élet szervezeténél is. Ha a kommunizmus a maga társadalmának gazdasági életét egészen leegyszerűsíti és ezt kezdetleges állapotába visszafejleszti, akkor a gazdasági élet természetéből fakadó, úgynevezett benső, más-ként endogén válságok nagy részét tényleg kirekesztette. Ahol például nincs tőke, ott a tőke természetéből fakadó konjunktúra-hullámzás sem létezhetik. De az ilyen mesterségesen leegyszerűsített, kezdetlegessé tett gazdasági élet oly nyomorult, hogy ez az állandó nyomorúság a válságoktól való mentességgel, tehát az időszakai gazdasági bajok távolmaradásával aligha ér fel.

Arról kérdésünk kapcsán fölösleges beszélni, hogy a kommunizmus teljes, tökéletes megvalósulása az emberi társadalomban eléggé ismert oknál fogva nem is látszik lehetségesnek. Az egész világ kommunizálását pedig, holott éppen ez kellene az ismertetett elmélet szerint a teljes válságmentességhez, olyan valószínűtlennek tarthatjuk, mint például a világbékét.

A szocializmus új rendszerei a régi szocializmusnak a nemzetköziségével szemben nemzeti szempontból ter-

mészetesen mereven állást foglalnak. Azt azonban észreveszik, hogy annak, amit a nemzetközi összekapcsoltság gazdaságpolitikai szempontból jelent, konjunktúra-politikailag is különös a jelentősége. Éppen ezért azt, ami a nemzetköziség gondolatában gazdaság- és főleg konjunktúra-politikai szempontból különösen értékes, a maguk számára, a maguk nemzeti alapon álló elgondolása szerint iparkodnak megvalósítani.

A nemzeti alapon álló új-szocialista rendszerek annak a követelménynek, hogy a terület, melyen a gazdálkodás folyik, kifelé teljesen elzárt legyen, a magába zárt, a magával megelégedő, az úgynevezett autark gazdálkodás segítségével igyekeznek megfelelni. Mégpedig konjunktúra-politikai vonatkozásban azzal az elgondolással, hogy minél erősebben zárkózik el valamely gazdasági terület más gazdasági területektől, annál kevésbé valószínű, hogy a válságos tünetek, melyek ezekben az utóbbiakban mutatkozhatnak, hozzájuk is átharapóznak.

Az autark gazdálkodás azokban az országokban, persze, amelyek a világháború után az őket környező külföldtől gazdaságpolitikailag elzárkóztak, csak részben volt önkéntes elhatározás eredménye. Éppen az autark gazdasági politikát követő, két nagy ország jelentősebbikében, a Németbirodalomban, a gazdaságpolitikai elzárkózás inkább annak a kívülről érvényesülő nyomásnak a hatásaként jött létre, mellyel az 1914-ben kitört első világháború ennek a háborúnak a katonai befejezésével gazdasági téren tovább folytatódott. A nemzeti alapon álló új szocializmus gazdasági politikája azonban a szükségből erényt csinált és a gazdasági elzártságból adódó kénytelen helyzetet politikai téren katonailag, gazdasági téren pedig konjunktúra-politikailag igyekezett egyidejűleg a maga javára kihasználni.

A válságmentesség másik feltétele, mint láttuk, a gazdasági terület kellő nagysága volna. Mégpedig a kellő nagysága nemcsak olyan értelemben, hogy az illető területen élő népesség a rajta található gazdasági erőforrásokból szükségleteit az adott pillanatban éppen kielégít-

hesse. Hanem olyan értelemben is, hogy ez a kielégítés folyamatosan, a területen lakó népesség szaporodásával, gazdasági életének fejlődésével és az igényeknek ezzel járó növekedésével lépést tartva is mindig lehetséges legyen.

A neo-szocializmus országai ennek a követelménynek úgy akarnak megfelelni, hogy a mostani háború befejeztével, melyből mind a két hadakozó fél elgondolása szerint egy új világ fog megszületni, összefüggő, nagy gazdasági területek, úgynevezett gazdasági blokkok kialakulását várják, illetve ilyeneknek a kialakítását iparkodnak elősegíteni. Ez a törekvés egyaránt látható mind az európai, mind az amerikai kontinensen.

A német tudományos irodalom ezt határozottan hangsúlyozza. A kielői egyetem jeles tanára, Predöhl A., harmadéve nálunk tartott előadásában is ezt a gondolatot fejtette ki. Újabban azonban az amerikai kontinensre vonatkozólag is van ezt bizonyító, komoly adatunk. A napi sajtó éppen 1942 januárjában közölte, hogy Cordell Hull, az Északamerikai Egyesült Államok külügyminisztere, sajtó-értekezleten tette közhírré, hogy az Egyesült Államok mérlegelik a vámhatárok megszüntetésének tervét az Egyesült Államok és a délamerikai országok között, legalább a háború tartamára. De a miniszter ilyen megoldást a háború utáni időre is kívánatosnak jelzett.

*

E kis tanulmány elején a közgazdasági politika nemzeti tartalmáról szólva azt mondtuk, hogy nemzetközi gazdasági érdekeket szolgáló gazdasági politika nem létezik. Ehhez a megállapításhoz itt, a neo-szocializmus éppen most említett törekvéséről szólva, mely szerint egységes, nagy gazdasági területek, úgynevezett gazdasági blokkok létesülnének, hozzá kell valamit tennünk. Igaz, hogy nemzetközi érdekeket szolgáló gazdasági politika az eddigi tapasztalatok szerint nincs. De kivételesen előfordulhat, hogy egy erős politikai hatalom azért igyekszik több országot egy nagy kiterjedésű gazdasági egységbe összefoglalni, hogy ezeket is részesítse azokban az előnyök-

ben, amelyeket egy nagy gazdasági terület, az illető terület lakosainak kétségtelenül nyújt. Éppen ez történének az említett blokkok létesítésével. Hanem ez a kivételes eset megint csak olyan kivétel, amely inkább megerősíti a szabályt, vagyis azt a megállapításunkat, hogy a gazdasági politika mindig a saját országának az előnyét igyekszik előmozdítani. Itt is kétségtelenül az az előny a vezérlő gondolat, mely a sok ország egyesítéséből, a nagy gazdasági terület létesítéséből elsősorban a vezető hatalomnak jut.

Ezzel a nagy területen való gazdálkodás, a német részről ma sokat emlegetett, úgynevezett Großraumwirtschaft érdekes kérdéséhez jutottunk el. Minél nagyobb az a gazdasági terület, melyen a gazdálkodás összefüggőleg, gazdasági és egyéb akadályok nélkül folyik, kétségtelenül annál több előny hárulhat ebből azokra, akik az ilyen területen élnek. Ez könnyen érthető, mert ilyenkor a gazdasági élet szabadságának az előnyei jutnak tulajdonképpen érvényre. Mi azt az állam-közösséget, amelyet Osztrák-Magyar Monarchiának neveztek, közjogi okból nem nagyon szerettük. De hogy gazdaságilag sokkal több volt belőle a hasznunk, mint a kárunk, ezt a világháború utáni gazdasági helyzetünk láttára talán még azok is elismerik, akik annakidején annyit emlegették az „átkos közös-ügyet”. Az élet sokkal olcsóbb volt nálunk az első világháború előtt, mint ez után; a drágulás okát pedig nem kereshettük csak a háborúban és ennek utókövetkezményeiben. De annak, hogy a közös vámterületből több hasznunk lehetett, mint kárunk, az volt a fő oka, hogy a mi országunk a Monarchiában jelentős politikai súllyal bírt. Ha azonban egy nagyon nagy nép mellette élő kicsinyeket a szárnya alá vesz, az erőnyomatékok különbözősége folytán könnyen megeshetik, hogy a kis népek sorsa, ilyen kapcsolat következtében gazdaságilag bizonytalanná válik. Mert a nemzeti gondolat, mely a neo-szocialista rendszereknek éppen politikai szempontból igen lényeges tartalma, egy több országból álló, nagy gazdasági területen a vezető-állam javára nagyon erősen érvényesülhet. A vezető ország és a hozzá csatlakozó, többi, kisebb ország között akár a nemzeti, akár a gazdasági érdekellentétek kiegyenlítése semmiképpen sem könnyű feladat.

Különben a nagy gazdasági területre való törekvés nemcsak a neo-szocializmus eszmevilágában nem új dolog, hanem már a nemzetközi, a kommunista szocializmus gazdaságpolitikai programjában sem volt új gondolat. Hiszen a liberális gazdasági politika is nagy gazdasági területet akart, sőt éppen a legnagyobb gazdasági területet tartotta a legjobbnak. Az egész világ gazdasági együttműködését tekintette az emberiség szempontjából a legelőnyösebbnek. A nagy gazdasági terület előnye az állami beavatkozás nyelvére fordítva ugyanazt jelenti, amit a liberális korszak a szabadkereskedelem előnyének nevezett.

VII.

A neo-szocializmus és a magántulajdon kérdése: különösen a New Deal.

Eddig azt néztük, hogy konjunktúra-politikai szempontból miként érvényesül az új-szocialista rendszerek nemzeti jellege a régi szocializmus nemzetköziségével szemben. Van azonban még egy nagy különbség a kommunista irányú, a régi és a nemzeti alapon álló új szocialista rendszerek között. Ez a magántulajdon kérdésével szemben elfoglalt álláspontjuk, melyet már ismerünk. Emelítettem ugyanis, hogy a neo-szocializmus elismeri a magántulajdont, illetve hogy ezt — így mondtuk — nem akarja elsöpörni.

Ha azonban az új szocializmus ennyivel engedékenyebb a magántulajdonnal szemben, mindjárt felmerül a kérdés, hogy eredményes lehet-e éppen e miatt ennek a szocialista rendszernek a válság-, illetve konjunktúra-politikája. Hiszen a magántulajdon gondolatának tett elismerő engedmény hátráltatólag érvényesülhet a termelés és a fogyasztás egyensúlyának a biztosítása terén is. Vajjon így van-e? Ez fontos kérdés, mert attól a választól, melyet erre a kérdésre kapunk, függ, hogy azokat a

rendszereket, amelyek az új szocializmus gazdaságpolitikai elveit vallják és igyekeznek megvalósítani, abban a küzdelemben, mely a gazdasági élet helyes berendezése, illetve vezetése körül folyik, győztesnek, őket a gazdasági élet berendezése dolgában az emberiség megmentőinek tekinthetjük-e.

Erre a kérdésre csak úgy kaphatunk feleletet, ha a neo-szocialista rendszereket egyenként közelebbről szemügyre vesszük. Vagyis az ismertebb neo-szocialista rendszereket abból a szempontból kell mérlegre helyeznünk, hogy konjunktúra-politikai céljukat, a gazdasági életnek a válságból való kiemelését, mennyire tudják a magántulajdon elvének tett engedmény ellenére is megvalósítani, illetve hogy viselkedésükkel, amilyen mélyen ők látják jónak a gazdasági életbe beavatkozni, ezt az utóbbit mennyire tudják már eleve is a válságtól megóvni, már alapjában is válságtól mentesíteni.

*

Vegyük ebből a szempontból először az amerikai New Deal-t, Rooseveltt F. D. rendszerét szemügyre. Azért először ezt, mert ez a rendszer az ország politikai berendezését, alkotmányát nem változtatta meg, és így már ennek következtében is feltehető, hogy a magántulajdon sérthetlenségének az elvétől is a legkevésbé tért el.

Az Egyesült Államokban 1929-ben kitört nagy válságot, mely aztán világválsággá szélesedett, tudvalevőleg az a túlzózárkedés és túltermelés idézte elő, mely az első világháború után ebben a nagy országban ipari és mezőgazdasági téren egyaránt bekövetkezett. Az alkalmat pedig erre az a helyzet adta meg, melybe az Egyesült Államok akkor nemzetközi gazdasági viszonylatban belekerültek. Európa a hosszantartó első világháborúban tőkét és munkaerőt tudvalevőleg igen nagy mértékben veszített. Az Egyesült Államok gazdasági életét viszont annak ellenére sem érintette kedvezőtlenül az első világháború, hogy a háború vége felé az Egyesült Államok ebbe tényleg beleavatkoztak. Így ez a nagy és gazdag ország a háború

befejeztével könnyen lett Európa szállítójává, miután már a háború alatt is nem csekély mértékben juttatott a maga gazdasági erejéből azoknak az országoknak, melyek a központi hatalmak ellen egyesültek. Mindennek az volt a következménye, hogy Európa tartozása folyton nőtt Amerikával szemben. Az Egyesült Államok azonban elzárkóztak az elől, hogy a külföld neki áruval fizesse meg tartozásait. De a hosszú háborúba keveredett és ebben kimerült Európa nem is igen tudott volna áruval fizetni. Így a világ aranya Amerikába vándorolt, amivel a külföld vásárlóereje az Egyesült Államokkal szemben mindegyre jobban fogyott. Mindennek pedig az volt a következménye, hogy az Egyesült Államok rendkívül megnövekedett ipari és mezőgazdasági termelésének eredményét már nem lehetett úgy értékesíteni, mint azelőtt. Az Egyesült Államokban így nagy lett az árutorlódás, aminek folytán az árak hirtelen erősen esni kezdtek. A huzamos és általános áresés pedig gazdasági válságot jelent.

Amikor a válság ekként beköszöntött, Hoover volt még az elnök. Az ő kormánya a válságot a gazdasági magántevékenység fejlesztésével akarta leküzdeni. A Kongresszushoz intézett utolsó jelentésében 1932. decemberében Hoover a többi közt a következőket mondja: „Sok és nagy közmunkára van szükség, de csak addig, míg a depresszió tart. Ennek elmúltával a közmunkákat és az állami megrendeléseket azonnal meg kell szüntetni. A közkiadások terén a legnagyobb takarékossgot kell szem előtt tartani, mert az egyensúlyban levő költségvetés az egészséges állami életnek az alapja. A bankügyet, mert a bankok a baj idején alaposan felmondták a szolgálatot, újra kell rendezni. Infláció nem jöhet szóba, és éppen így a bankok államosítása sem. De azt el kell érni, hogy a magángazdaság megint bizalommal működjék együtt a kormánnyal. Es éppen így szükség van arra is, hogy a más országokkal való gazdasági összemunkálkodás, mely megakadt, ismét meginduljon.” Különösen figyelemre méltó,

amit a New Deal egy német bírálója,⁴ aki tárgyával igen alaposan foglalkozik, ehhez a programhoz hozzáfűz. Azt mondja: „Ha ezeket az irányelveket összehasonlítjuk azzal, amire Rooseveltt vállalkozott, meg azzal, amit ez az utóbbi rendszerével elért, lehetetlen nem látni, hogy Hoover helyesen ítélte meg a helyzetet.” Márpedig Hoover, mint a fentiekből látszik, az addig követett liberális közgazdasági politika elvei szerint akart eljárni.

Roosevelt F. D. ezzel szemben tudvalevőleg a szabad verseny rendszerét — ő ennek nevezte azt, amit maga előtt látott — az Egyesült Államok gazdasági életében az államilag szabályozott verseny rendszerével, más szóval a minden vonalon érvényesülő, erőteljes állami beavatkozással akarta helyettesíteni. Ez majd megszünteti a munkátlanságot, növeli a vásárlóerőt, és így fog majd a belső szilárdság szerinte az ország gazdasági életében megint helyreállni.

A New Deal három irányban akarta az állam hatalmát érvényesíteni: az újítás (reform), a helyreállítás (recovery) és a támogatás (relief) irányában. A kérdések, amelyeknek a megoldására az új rendszer vállalkozott, részben különösen társadalompolitikai, részben közelebb-ről gazdaságpolitikai természetűek voltak. Az előbbieknél során a közvetlen és közvetett állami támogatás érvényesült jelentősebben. Az utóbbi címen már hadfelszerelésre fordított költségek is szerepelnek a kiadások között. Gazdaságpolitikai téren a tervgazdálkodás eszméit a nevezetes National Industrial Recovery Act, röviden NIRA 1933 márciusában és a talán még híresebb Agricultural Adjustment Act, röviden AAA 1933. májusában ígyekeztek megvalósítani. Az előbbit azonban a Kongresszus 1935. május 27-én alkotmányellenesnek nyilvánította, és ezzel ennek a törvénynek a hatálya megszűnt. A már említett

⁴ *Dr. W. F. Walter: Das New Deal, eine abgelaufene Wirtschaftsperiode. Tatsachen und ihre psychologischen Grundlagen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 154. Heft 4. Oktober 1941., 403—449. lapok. Az előbbi idézet is itt olvasható.*

német bíráló erről beszélve szó szerint a következőket mondja: „Tagadhatatlan, hogy amint a tervgazdálkodással járó ellenőrző rendszabályozás megszűnt, a gazdasági helyzet Amerikában, különösen az ipar terén — erre vonatkozott a rendszabályozás — szemmelláthatólag javult.” Azt mondhatná erre valaki, hogy a rendszabályozás, mely az állami beavatkozás folytán érvényesült, valószínűleg éppen ekkorára érezte jótékony hatását. Hogy így volt-e vagy sem, nehéz eldönteni. De egyáltalán nem lehetetlen, hogy esetleg éppen azért lendült fel a gazdasági élet, mert a korlátozások akkor már megszűntek. Itt nehéz bizonyosat állítani. Egyre azonban ennek a kapcsán mindenesetre érdemes figyelmeztetni a tervgazdálkodásnak ma számban annyira gyarapodó barátait. És ez az, hogy az amerikai példa bizonyossága szerint még akkor sincs állandó konjunktúra-politikai beavatkozásra szükség, ha ilyent célszerűnek látszik is átmenetileg alkalmazni. A konjunktúra-politikai beavatkozást szükség esetén kényszerűségből, mert jobbat nem tudnak tenni, alkalmazhatják, de egy bizonyos időponton túl az ilyen beavatkozás feleslegessé válik.

1939. végén az amerikai gazdasági élet már az új háborús konjunktúra hatása alá kerül. Ekkor már itt is érezteti hatását gazdasági téren az Európában megindult második világháború, amivel a New Deal szerepe, megint az említett német bíráló helyes megállapítása szerint is, tulajdonképpen befejeződik. Ez a rendszer jelentős mértékben dolgozott természetesen a pénzügygazgatás eszközeivel is. Ezek a műveletek azonban abban az összefüggésben, amelyben itt foglalkozunk a New Deal-lel, kevésbé érdekelnek minket.

A német bíráló leginkább azt hibáztatja a New Dealben, és ebben látja a Rooseveltt-féle intézkedések részleges sikertelenségének is a fő okát, hogy az elnök az Egyesült Államok alkotmánya értelmében sohasem rendelkezhetett korlátlanul. Mert ahol nincs parancsuralom, ahol nem egy ember rendelkezik, de ahol a régi értelemben vett alkotmányosság következtében az uralkodni és rendelkezni

akarónak a terveibe mások mindig beleszólhatnak, ott a tervgazdálkodás nem sikerülhet.

Ha végigtekintünk azokon a gazdaságpolitikai küzdelmeken, melyek az 1930-as évek során az Egyesült Államokban mutatkoztak, tényleg mindig az a harc ötlük először szemünkbe, mely az Elnök és a magángazdasági érdeket védők között folyt le. Az előbbi elméleti és gyakorlati szakemberekből alkotott tanácsadó-testületének, a tréfásan Brain-Trust-nek nevezett kigondolóknak és segítőknek a sugallatára neo-szocialista elveket igyekszik konjunktúra-politikájában megvalósítani. Az utóbbiak az alkotmányt védték, de igazában azt a gazdasági rendszert igyekeztek megmenteni, mely, igaz, nekik kedvezett, de amely az Egyesült Államokat — eddig legalább — a világ leggazdagabb országává is tette.

VIII.

A neo-szocializmus eddigi eredményei Európában.

Kétségtelen, hogy a tervgazdálkodás, a neo-szocializmusnak gazdaságpolitikai téren való ez a megnyilatkozása, egységes akaratnyilvánulást és ennek megfelelően egységes vezetést kíván és hogy nem valósulhat meg tökéletesen, ha ellentétes szándék a vezérlő akarat érvényesülésének útjába szüntelen akadályt gördíthet.

Adjunk éppen ezért a német bírálónak igazat és tegyük fel, hogy a New Deal az Egyesült Államokban a most említett ok miatt nem érte el azt a döntő sikert, amelyet tőle sokan vártak. De ezzel még mindig nincs bebizonyítva, hogy a tervgazdálkodás, más szóval a szocializmus kívánta állandó beavatkozás a gazdasági életbe, éspedig főleg a termelésbe, de ennek megfelelően a fogyasztásba is, okvelenül jólétet tudna biztosítani, ha ilyen, a népképviseleti alkotmány természetéből folyó akadály nem áll az útjában. Annak a bizonyosságát, hogy ilyen akadály hiányában, vagyis parancsuralmi rendszer esetén a neo-szo-

cializmus konjunktúra-politikája könnyen célt ér, a tervgazdálkodás rendszerével élő és ennyiben a neo-szocializmus elveit megvalósító európai nagy országok volnának inkább hivatva szolgáltatni, mert ezeknél az egységes vezérlő akarat akadály nélküli érvényesülése politikai rendszerük következtében biztosítva van. De sajnos, itt sem kapunk kielégítő választ a kérdésünkre. Ezeknek az európai országoknak a tervgazdálkodása ugyanis háborúba torkollott, márpedig a háborút, legalább gazdasági szempontból, semmiesetre sem tekinthetjük a válságból való kimenekülésnek.

A háborús gazdasági élet, igaz, nem ismeri a gazdasági életnek azt az állapotát, amelyet közönségesen válságnak nevezünk. Hiszen a háború hamar elpusztítja azt, amit a hadi-ipar foglalkoztatásával elért konjunktúra létrehozott. Így tehát a hadi-ipar foglalkoztatásával kapcsolatban túltermelés, a válságnak ez a legkönnyebben látható oka vagy helyesebben tünete sem fordulhat elő. De azért aligha fogja bárki is azt állítani, hogy a háború, különösen a hosszan tartó háború, bárminő értelemben is válságmentességet biztosítana a gazdasági életnek. A gazdasági élet háborúban, főleg ha ez hosszan húzódik, még a leggazdagabb országban is állandóan válságos állapotban van, melyet csak a háborús gazdálkodás kényszerhatalmi intézkedései lepleznek el ideig-óráig. A háború befejeztével aztán ez a lepel lehull a gazdasági életről, és az átmenet a háborús gazdaságból a békés gazdaságba még győztes országban is rendesen súlyos válsággal jár.

Van azonban még egy más oka is annak, hogy az európai neo-szocialista országok, legalább ma, nem alkalmasak rá, hogy náluk eredménnyel kereshessük annak a bizonyosságát, hogy a tervgazdálkodás formájában üzött folytonos konjunktúra-politikával el lehetne-e vagy sem az óhajtott eredményt, a gazdasági élet állandó egyensúlyban tartását érni.

Az európai nagy neo-szocialista országok ugyanis alkotmányreformjukkal és tervgazdálkodó berendezésükkel kezdettől fogva olyan háborús politikát kötöttek egybe,

amelynek következtében az a terület, mely fölött ezek a államok főhatalmat gyakorolnak, nagyobb vagy kisebb mértékben, de mindkét esetben jelentős mértékben megváltozott nagyságában. Ha pedig az a terület, mely fölött valamely állam főhatalommal bír, nagyságában hirtelen megváltozik, ez a változás az illető terület gazdasági életében olyan szerkezeti (strukturális) változást jelent, amelynek még béke idején is igen messzemenő hatása szokott lenni. Hát még háborúban, amikor a háború folytán beállott konjunkturális változás már úgyszólván fölöttebb zavarólag hat a háborúban közvetlenül vagy közvetve érdekelt országok gazdasági életére. Hivatalos jelentés szerint például a tengerentúli búzapiacok most súlyos nehézséggel küzdenek. Amerikában és Ausztráliában egyelőre elhelyezhetetlen óriási búzatartalékok vannak, míg Európában éppen ellenkező a helyzet. Ez nem a kapitalista termelés okozta, hanem a háború által előidézett válság képe. A világ mostani gazdasági életében bekövetkezett nagymérvű szerkezeti és konjunkturális változás ennek az oka. Ezeket a változásokat pedig éppen az egész világra kiterjedő háborúskodás idézte elő.

A német rendszer a konjunktúra-politika síkján négyéves tervével közvetlenül a most folyó háború előtt nemzeti szempontból kétségtelenül igen nagy sikert ért el. De ez a politika, mely rendkívül finom eszközökkel és nagyon tökéletesen dolgozott, a munkátlanságot főleg a hadfelszerelő-ipar nagymérvű foglalkoztatásával tüntette el. Márpedig a háborúra való felkészülés, mint minden háborús felkészülés, itt is háborút eredményezett. Nagyon érthető, hogy a mostani, 1942-i évforduló alkalmával hivatalos német nyilatkozat is hangsúlyozta, hogy a nemzeti szocializmus a Németbirodalomban a háború miatt nem tudta még a rá váró feladatokat mind teljesíteni. A neo-szocializmus elvei szerint berendezett európai országok valójában majd még a békében fogják csak megmutathatni, hogy tervgazdálkodásuk, ami állandóan folytatott konjunktúra-politikával jelent egyet, miként tud állandó jólétet biztosítva érvényesülni.

A konjunktúra-politikai feladat, mely ezekre a nagy országokra vár, valóban nem csekély. Minden konjunktúra-politikai rendszer akkor mutathatja meg leginkább a maga erejét, amikor például a háborús gazdasági állapotból a békebeli gazdálkodás rendszerére kell a hatalma alatt álló területet átvezetnie. Ez az „átállítás” sohasem könnyű feladat.

A háborúból a békebeli gazdálkodásra való áttéréssel sokan valószínűleg azt is egybekötve szeretnék látni, hogy a gazdasági élet a nagyfokú megkötöttség állapotából a nagyobb fokú szabadság állapotába kerüljön át. Nem valószínű, hogy a neo-szocializmus is így gondolkozzék. A németeknek ugyan eleinte, négy éves tervük idején az volt a hivatalosan is hangzottatott álláspontjuk, hogy a gazdasági élet szabadságának korlátozása csak szükség okozta gazdasági berendezkedés, mely a gazdasági helyzet változásával, a konjunktúra javulásával meg fog szünni. Azóta azonban német részről már olyan hivatalos nyilatkozatok is hangzottak el, amelyekből arra lehet következtetni, hogy például a németek a tervgazdálkodást, tehát a neo-szocializmus gazdasági politikáját mint állandó konjunktúra-politikát a háború után a béke idején is fenn akarják majd tartani. Ez az álláspont különben még más szempontból is érdekes. Olyannak tekinthetjük, mely megvilágítja a neo-szocializmus álláspontját annak a gazdasági politikának a kérdésében is, melynek hivatása volna az ország gazdasági életét a háborús állapotból a békére átvezetni. Ha ugyanis az a terv-gazdaság, mely a háború alatt magától értendőleg nélkülözhetetlen, háború után is teljes erővel érvényesül, átmeneti gazdasági politikáról tulajdonképpen fölösleges beszélni. A folytatólagos tervgazdaság magába felszívja és kialakulni sem engedi azokat a problémákat, amelyeket különben az átmeneti gazdasági politika volna hivatva megoldani. Ezt a politikát nálunk kevésbé jó magyarsággal a német Übergangswirtschaft után „átmenetgazdaság”-nak is nevezik.

IX.

A kérdés elméleti megvilágítása.

Minthogy a neo-szocializmus konjunktúra-politikájának az eredményességét sem az amerikai példán, sem az európai neo-szocialista országok még befejezettnek nem tekinthető kísérletein nem sikerült gyakorlatilag bizonyítani, próbáljuk meg a kérdést, mely — ismétlem — úgy szól, hogy eredményes lehet-e a neo-szocializmus konjunktúra-politikája, elméletileg megfejteni.

Az új szocialista irányzatok mind megegyeznek egymással abban, hogy akárcsak a régi szocializmus, ezek is a kapitalizmus ellen küzdenek és hogy a szabadon érvényesülő kapitalista termelő-rend kiküszöbölésével vagy legalább ennek a megszorításával akarják a válságok lehetőségét kizárva, a munkátlanságot megszüntetve a gazdasági élet egyensúlyát állandóan biztosítani. Hogy ebből a célból lehetőleg nagy területen autark gazdálkodásra törekednek, már láttuk. De a neo-szocialista rendszerek céljuk elérésére más eszközökhöz is nyúlnak. Ezeket részben szintén a régi szocializmustól vették át. Ilyen például mindjárt az, hogy a legszigorúbb állami beavatkozást kívánják. Részben az eszközöket a közönségesen kapitalistának nevezett gazdasági rend gazdaságpolitikai eszközeinek tárházából veszik. Ámde ezeket is továbbfejlesztve és ebben az újabb formájukban is mélyebbrehatóan alkalmazzák. Vannak azonban újabb eszközeik is.

Arról, hogy a neo-szocializmus a konjunktúra-politikai eszközök közé a jövedelem-eloszlás módosítására kiható eszközöket is iktat be, alább (XI.) szólunk.

Azok között az újabb eszközök között, amelyeket a neo-szocialista rendszerek konjunktúra-politikai célra használnak, a pénz igazgatása áll első helyen. Ez az eszköz nem abban az értelemben új, mintha a régi világban az állam egyáltalán nem törődött volna a pénzzel és mintha ez teljesen magára hagyva élhette volna le a maga életét. Hiszen a papírosból való pénz, melyet az állam készített.

már akkor is ismeretes volt, és azt az árat, amelyen a jegybank az aranyat vette és eladta, már akkor is az állam állapította meg. De új eszköz a pénz igazgatása abban az értelemben, hogy a pénzigazgatás egészen mélyreható és folytonos beavatkozást jelent az állam részéről a pénz dolgába. Az új szocialista rendszerek szívesen alkalmazzák ezt a pénzigazgatást, mert gazdasági politikájuk autark jellegét teljesebbé tehetik vele és mert úgy látszik, hogy nemcsak konjunktúra-politikát, hanem hogy ugyanakkor, — mivel az ilyen mélyebbre ható pénzpolitikának rendesen hatósági árpolitikával is társulnia kell, — jövedelem-elosztást szabályozó politikát is folytathatnak a segítségével. Ha a neo-szocializmus aprólékosan kidolgozott és egységes képet mutató gazdaság-politikai rendszerének a szálait szétfejtjük, ezek között sok olyant találunk, mely a pénz igazgatásával függ össze. A ma már rendkívül finom szerkezetű deviza-gazdálkodással például az új-szocialista rendszerek is védik a pénz vásárlóerejét. De a deviza-gazdálkodás segítségével ismert módon rendkívül mélyreható termelő-politikát is folytathatnak, amihez aztán megint a hatósági árpolitika segítségével a jövedelmek alakulását befolyásoló politika csatlakozhatik. Így épül ki, legalább a pénz oldaláról, a neo-szocialista rendszerek nemzeti gazdasági politikája.

A pénz oldaláról alkalmazott konjunktúra-politikától még nem is oly rég nagyon sokat vártak. Használhatóságával ma már eléggé tisztában vagyunk. Tudjuk róla, hogy sikerre ez a politika csak akkor számíthat, ha megfelelő támasztékot kap a gazdasági életnek arról a reális oldaláról, amelyet a javak, az áruk világának nevezhetünk. Az új szocialista rendszereknek nemzeti eszmétől is fűtött, lelkesedő ereje nem tulajdonít ok nélkül nagy fontosságot a gazdasági élet lelki és szellemi tényezőinek. Mégis, ezek a rendszerek is kénytelenek gazdasági politikájukban az előbb említett igazságot szem előtt tartani, amelyet röviden úgy is fejezhetnénk ki, hogy a gazdasági politikusnak nem pénzben, hanem javakban kell gondolkoznia. Ez így is történt. A neo-szocialista rendszerek gazdasági

politikáját ugyanis nem csekély gazdaságtani tudással rendelkező elmék dolgozták ki. Éppen ezért a neo-szocialista rendszerek konjunktúra-politikájában ott, ahol ez a politika a pénzzel kapcsolatos, rendszeresen megtaláljuk a pénz mögött a kézzel foghatóbb gazdasági erőt a reális tőke képében.

Mikor itt tőkéről beszélünk, a fogalmat termelés-tani értelemben alkalmazzuk. E szerint a tőke a termelés anyagában és eszközeiben, illetve mindezeknek a felhalmozottságában rejlő különleges termelőtényezői képesség. Ez a tőkefogalom minden jogi rendtől független, nemcsak a magántulajdoni rend világában érvényes, hanem bármiféle tulajdoni rend esetén is kézzelfogható valóság marad. A tőkének ez a termelés-tani értelmezése azért nem mond ellent a tőke másik értelmének sem, amellyel ez vagyont, főleg ingó vagyont jelent, mert a vagyon termelőjavak, tehát tőkejavak formáját is könnyen magára öltheti. A mi szempontunkból különösen azért fontos a tőkének ez a termelés-tani, ez az igazi, ez a mély értelme, mert ha az így értelmezett tőke világában talál-nók meg a konjunktúra-alakulás okát, akkor ez azt jelentené, hogy a konjunktúra-alakulás nem függ kizárólag a magántulajdoni rendtől, és hogy a szocializmus, tehát a tervgazdálkodás rendszere sem küszöbölheti feltétlenül ki ezt az endogén, belső, a gazdasági élet természetéből fakadó konjunktúra-okot a gazdasági életből.

A neo-szocialista rendszerek is nagyon jól tudják, hogy a tőke a leghatalmasabb termelőtényező, mely a legnagyobb gazdasági lehetőséget rejtí magában. És ha ezek a rendszerek, nagyon helyesen, fel is karolják a munkát, mikor vigyáznak rá, hogy ez mindig megfelelő jövedelmet és ezzel kellő életlehetőséget biztosítson a munkásnak, másfelől rendkívül szigorúan szabályozzák is a munkakötelességet. Legalább az európai neo-szocialista államok így járnak el. Ezek jóval mélyebben avatkoznak be a gazdálkodó ember egyéni szabadságába, mint az amerikai, mikor például a sztrájk-tilalmat mondják ki. Teszik pedig ezt azért, mert meggyőződésük szerint csak így lehet kihasználni a tőkében rejlő nagy gazdasági termelő-erőt.

Ebből a szempontból bármely neo-szocialista gazdaságpolitikai rendszer államkapitalista.

A tőkét mint termelőtényezőt a növekvő hozadékképesség jellemzi. Ez azt jelenti, hogy azok a javak, amelyekben a tőkének nevezett termelőtényezői tulajdonság rejtezik, tehát a munka anyaga és a munkaeszközök, ha termelésre fordítják őket, hatványozott mértékben, tehát az alkalmazott tőke nyomtatékánál nagyobb arányban növelik a termelés eredményét.

A növekvő hozadékképesség tényét rég ismerjük, és az is köztudomású, hogy ez a hozadéktörvény főleg a tőkének nevezett termelőtényező tulajdonsága. Ez könnyen bizonyítható. Senki sem tagadhatja, hogy a növekvő hozadékképesség bizonyos termelőfolyamatoknál bizonyos esetekben tényleg mutatkozik. Senkinek sem fog eszébe jutni ezt a tényt például a földnek vagy a munkának a termelésnél játszott szerepével megokolni. Ezeknek mint természeti jelenségeknek a csökkenő hozadékképessége eléggé ismeretes. Világos tehát, hogy a növekvő hozadékképességet, ha ez mutatkozik, csak a termelésnél közreműködő másik két termelőtényező egyikének vagy másikának vagy mindkettőjének a közreműködése eredményeként lehet magyarázni. Tekintsük mármost a vállalkozói képességet, mely a termelő-folyamatnál érvényesül, erejében változatlan, de adagoljuk tovább a tőkét fokozatosan. Ha ekkor az látszik, hogy a termelés eredménye a tőkeadagok növelésével egyidejűleg a tőkeadagok gyarapodásánál nagyobb arányban nő, akkor nyilvánvaló, hogy a hozadéknak ezt az ily módon való növekedését a tőkének a termelésnél játszott szerepe okozta. Az életben ez számtalanszor látható, mikor ugyanaz a vállalkozó ugyanazzal a képességével, de mindig több és több tőke alkalmazásával fokozatosan nagyobb üzleti eredményt ér el. A tőke növekvő hozadékképességét így a gyakorlati tapasztalat bizonyítja.

A növekvő hozadékképesség tényét azonban ennek ellenére sem hangsúlyozták mindig kellőképpen. Ennek az az oka, hogy

a gazdasági életben a hozadéktörvények sohasem szerepelnek külön-külön, hanem mindig kapcsolódva érvényesülnek. Ez pedig annak a következménye, hogy a termelő-folyamatoknál mindig mind a négy termelőtényező együtt van jelen. Amelyik termelő-folyamatnál a tőke aránylag nagy mértékben szerepel, — ilyen általában véve az ipari és a kereskedelmi termelés az östermeléssel szemben, — ott a növekvő hozadékképesség ténye is aránylag hosszan érvényesül, és a termelés kiterjesztése esetén csak később kezd a hozadék csökkenni, éppen annak a hatásaként, hogy az ilyen termelő-folyamatnál is nélkülözhetetlenül vannak jelen olyan termelő-tényezők is, amelyek a csökkenő hozadékképesség törvényének az uralma alatt állnak. Ilyenek tudvalevőleg a természeti erők és az emberi munka. Az östermelésnél ezzel szemben, ahol szintén van tőke jelen, de aránytalanul kisebb mértékben, a termelés kiterjesztésével először szintén mutatkozik a hozadék növekedése; de éppen annak következtében, hogy ennél a termelésnél a csökkenő hozadékképesség uralma alatt álló termelőtényezők játsszák a fő szerepet, itt sokkal hamarabb fog a hozadék csökkenése bekövetkezni, mint az előbb említett ipari, illetve kereskedelmi termelő-folyamatoknál. Minthogy pedig ezek szerint minden termelő-folyamatnál mutatkozik a csökkenő hozadékképesség, azt hitték, hogy ez nemcsak általánosan hat, hanem hogy egyúttal az egyedüli hozadéktörvény is. Hozzájárult ehhez a téves megítéléshez az is, hogy a tudományban egy időben olyan irányzatok kerültek igen nagy erővel előtérbe, amelyek a termelés jelenségeivel kevésbé, hanem inkább az áralakulás és a jövedelem-eloszlás körében mutatkozó tünetényekkel foglalkoztak szívesen. A nagy érdemeket szerzett határhaszoniskola árelméleti vizsgálódásai közben például felismerte a csökkenő hasznosság tényét. Erre a hozadékalakulás jelenségei közül a figyelem természetesen még nagyobb erővel fordult a csökkenő hozadékképesség felé. A felfedező örömeivel állapították meg nemcsak a rokonságot, de még az azonosságot is a csökkenő hasznosság és a csökkenő hozadékképesség ténye között. Pedig ez az azonosítás nyilvánvalóan téves. A határhaszoniskola nagy mestere, Fr. v. Wieser maga is visszautasította. De az elmélet ennek ellenére soká ragaszkodott ehhez a téves magyarázathoz: a csökkenő irányzat általános érvényesülését látta benne. Ezt a felfogást főleg az amerikai határtermelékenységi iskola terjesztette, márpedig ennek a hatása

messze szólt. Uralkodó helyzetét az institúciós iskola döntötte meg, ugyanaz, mely ma az amerikai neo-szocialista gazdasági politikának az elméleti alapjait szolgáltatja. Mostanában különben már megint felülkerekedik az elméletben a jobb belátás a növekvő hozadékképesség jelentőségének elismerése tekintetében.

A tőkeerő a mi gazdasági életünkben szemmel láthatólag először is pénz formájában jelentkezik, aztán nagyon képében formálódik ki és a hitel segítségével nagyon könnyen érvényesül. Végül azonban mégis mindig csak testi javak, az úgynevezett tőkejavak alakjában kerül annak a rendelkezése alá, aki ezt a tőkeerőt rendeltetésének megfelelően termelésre akarja használni. Az ember ezt a tőkeerőt növekvő hozadékképességénél fogva nagyon szívesen használja fel a termelésnél, mert ennek a segítségével fokozódólag többet tud előállítani, mint e nélkül. Mikor javakat akarunk előállítani, más szóval tehát amikor termelni akarunk, a tőkét a rendelkezésünkre álló lehetőség szerint, ennek a határai között célunknak megfelelően használjuk fel, többet vagy kevesebbet alkalmazunk belőle, és ezt a mennyiséget is ebben vagy abban a formában alkalmazzuk. De bármennyit és bárminő formában használjunk is ebből a termelőtényezőből, ennek sajátos termelő-ereje a termelés közben mindig érvényesül. Sőt érvényesül ugyanekkor a tőkének a vezetőszerpe a konjunktúra-alakulás terén is. A tőke növekvő hozadékképessége ugyanis fölöttébb könnyűvé teszi azt, amit közönségesen túltermelésnek mondanak és amiben régebben az alapvető válság-tényezőt látták. Tényleg a túltermelés csak tünet, az e mögött rejlő konjunktúra-ok a tőke növekvő hozadékképessége.

Szabad verseny esetén, vagy helyesebben, — mert hiszen teljesen szabad verseny a gazdasági életben soha sincs, — amikor a versenyt csak a maguktól kialakuló monopolos vagy monopolszerű helyzetek korlátozzák, tehát az úgynevezett tőkéletlen verseny során a vállalkozók éppen erre a növekvő hozadékképesség uralma alatt érvényesülő tőkeerőre támaszkodva igyekeznek és

tudnak is maguknak másokkal szemben előnyt kivívni, nem törődve a túltőkésítés veszedelmével. És amíg ezt tehetik, a konjunktúra-hullámvész is változatlanul folyik, mert a tőke szaporodik, a szaporodó tőke növekvő hozadékképességével pedig olyan mértékben folyhat a termelés, hogy könnyen megbomlik a termelés és a fogyasztás szükséges egyensúlya és ezzel a gazdasági élet nyugodt menete. A magántulajdoni rend világában ugyanis, márpedig a versennyel ezt tételezzük fel, a fogyasztás lehetősége nincs ahhoz szabva, hogy mennyi termelődött. A fogyasztás ilyenkor egyedül a fizetőképességhez igazodik, és ez különösen a tőketermelés ideje óta nincs szoros összefüggésben a termelés mennyiségével.

Fontos körülmény, hogy a termelő sokszor nem korlátozhatja pontosan saját akarata szerint a vezetése alatt álló termelő-folyamatnál szereplő tőke mennyiségét és hogy még kevésbé korlátozhatja a termelésbe lefektetett tőke növekvő hozadékképességének az érvényesülését. Rég ismert igazság, hogy különösen a termelésbe befektetett álló-tőkét nem lehet onnan egyhamar kivonni, éspedig minél nagyobb ez az álló-tőkemennyiség, annál kevésbé lehet ezt tenni. Az álló-tőkével üzött termelés tehát vagy tovább folyik, illetve olyan mértékben folyik tovább, amilyen mértékben erre a termelésre már szükség nincs, vagy megszüntetik, tehát nem folytatják a termelést a szóbanforgó, nagy tőkeerejű termelő-berendezéssel. Az első esetben a veszedelmes következményekkel járó túltermelés áll elő, a másodikban a nem használt és ki nem használt tőkemennyiségben rejlő termelő-erő megy veszendőbe. Mind a két eset káros a gazdasági életre, és ha nagyobb mértékben következnek be, válságot jelenthetnek. A harmadik eshetőség az volna, hogy a termelésből az álló tőkét kivonják és átmentik más, szükségesebb termelésbe. Ennek azonban éppen az álló-tőke természete áll az útjában.

A tőkének mint termelőtényezőnek azt a tulajdonságát is ismerjük, amelyet a gyorsulás, az akceleráció tényének szoktak nevezni. Ez röviden azt jelenti, hogy a

termelés kiterjesztésekor rendszeren nagyobb mértékben kell növekednie az ehhez a kiterjesztéshez szükséges termelő-eszköz mennyiségének, mint amekkora mértékben óhajtjuk az illető termelő-eszkőzzel előállított termék mennyiségét növelni. Tegyük fel, hogy valamely üzem évi termelése egy bizonyos árucikkből 1000 értékegységnek felel meg. Tegyük fel továbbá, hogy annak a termelő-berendezésnek a költsége, mely ennek a termékmennyiségnek az előállításához szükséges, 5000 értékegység. Ha mármost a termék iránt a kereslet 10%-kal nő, úgy 1100 értékegységnyi árut kell előállítani, de ahhoz, hogy ezt a mennyiséget előállíthassuk, a berendezést is növelni kell 10%-kal, feltéve, hogy a létező termelőberendezés teljesítőképességének a végső fokáig van már kihasználva. Ez azt jelenti, hogy míg a termékek értéke, amelyek használati tárgyak, csak 100 értékegységgel nőtt, addig a termelő-berendezés 500 értékegységgel volt az illető termelő-időszak alatt növelendő. Így könnyen állhat elő túltökésítés a gazdasági életben. Márpedig ennek kétszeres a hatása a konjunktúra-alakulás szempontjából. Először is fokozza a túltermelés lehetőségét, másodsor vásárlóerőt von el a fogyasztástól a tőkeképzés javára.

Tovább lehetne még nyomon követni azokat a hatásokat, amelyek a gazdasági életben a túltökésítés következtében állnak elő. Kérdésünkkel kapcsolatban azonban erre szükség nincs. A mondottakból is megállapíthatjuk, hogy a tőke növekvő hozadékképességénél, meg a nagy hatással érvényesülő gyorsulásnál fogva és annak következtében, hogy az álló-tőke fölöttébb nehezen vonható ki a termelésből, a tőkének nevezett termelőtényező, mely azonban egyúttal konjunktúra-tényező is, jelentős mértékben kikerülhet az ember uralma alól.

*

A konjunktúra-alakulás vizsgálatával foglalkozó tudomány ma már szinte mind ismeri azokat a tényezőket, amelyek a jószágvilág, a pénz és az ember lelki világa oldaláról hatva azt okozzák, hogy a fellendülés, de a hanyatlás is a gazdasági életben, ha egyszer megindult,

fokozódó gyorsasággal haladhat tovább. A tudomány éppen azt tűzte ki feladatául, hogy megállapítsa azokat az ellenható eszközöket is, amelyeknek alkalmazásával az ember ennek a fokozódó gyorsasággal haladni tudó konjunktúra-alakulásnak a folyamatába beleavatkozhatnék. Mégpedig úgy, hogy az alakulás menetét mindkét irányban lassítsa, illetve meg is akassza és hogy ekként a konjunktúra-hullámszám kilengéseit csökkentse és ezzel a válságokat elkerülve a gazdasági élet menetét egyenletesebbé tegye. Ismerünk ilyen eszközöket és már azt is tudjuk, hogy ezek az eszközök milyen mértékben és az óhajtott cél elérése szempontjából a sikernek mekkora reményével alkalmazhatók.⁵

A jószágvilág belső természetéből fakadó legjelentősebb két konjunktúra-tényezőnek, a tőke növekedő hozzájárulási képességének és a gyorsulásnak az ellenható szerét azonban még nem sikerült megtalálni. És nem is valószínű, hogy bármikor is sikerüljön azt az eszközt megadni, amellyel ezeket a konjunktúra-tényezőket hatásukban korlátozni lehetne. Ezek a tényezők természetes eredetű gazdasági erők, amelyeknek hatását emberi erővel a mögöttük rejlő gazdasági erőforrás megsemmisítése nélkül, illetve ennek az erőforrásnak a termelésből való teljes kikapcsolása nélkül nem lehet megakadályozni. Már említettük, hogy ha nem szerepel tőke a termelésnél, akkor nem mutatkozhatnak a tőkével való termelésnek káros, a konjunktúra-alakulás szempontjából is kellemetlen kísérő-jelenségei sem. De ha szerepel a tőke, márpedig szerepelnie kell, ha a termelés a mai értelemben véve eredményes akar lenni, úgy ezekkel a következményekkel is számolni kell. Az ember. szolgálatába tudja állítani a tőkét, de nem tud neki feltétlenül parancsolni. Szinte

⁵ Itt nincs rá helyünk, hogy a konjunktúra-alakulás összes tényezőit és az ellenható eszközöket egyenként vizsgálat alá vegyük. Jól foglalja ezeket össze a svájci *Küng Emil* Die Potenzierungsfaktoren der Konjunkturbewegung und die Konjunkturpolitik című dolgozatában, mely a Schmollers Jahrbuch-ban jelent meg: 64. Jahrgang 1940. I. Halbband, S. 19—60.

valami olyan történik ilyenkor, mint ami Goethe költeményében a bűvész inasával esett meg.

A konjunktúra-politika pedig éppen azt szeretné elérni, hogy ez ne legyen így. Parancsolni akarna a konjunktúra-tényezőknek. Az engedelmesebbekkel ezek közül — ilyenek még leginkább a pénz oldalán található — ez sikerülhet is neki némileg. De a komolyabbakkal, a keményebbekkel ez már nehezen fog sikerülni. Ilyenek azok a konjunktúra-tényezők, amelyek a jószágvilág törvényszerűségében gyökereznek, és azokat is ide lehet sorolni, amelyek az ember lelki világából fakadnak.

X.

Az állam konjunktúra-politikai ereje.

De nem sikerülhet-e a hatalmas államnak az, amire az ember egyedül a maga erejével nem képes? Hiszen a konjunktúra-politika éppen nem az egyesnek, hanem a nagyon jelentős kényszerhatalommal rendelkező köznek, az államnak a feladata. A válasz erre a kérdésre igen egyszerű.

Az egyes ember és a hatalmas állam ugyanis éppen a konjunktúra-politika szempontjából nem állanak egymástól annyira távol, amint ez talán első pillantásra látszik. Mert amikor az állam még távolról sem gondolt erre, az ember az államtól függetlenül már megpróbálta a konjunktúrát irányítani. Igaz, hogy nem egyedül, hanem érdektársaival egyesülve. Ezzel a szabad kartell-alakulásra mutatok rá, amelynek nem utolsó sorban ilyen konjunktúra-politikai célja is volt. A neo-szocialista rendszerek pedig, mikor kényszer útján létesítenek kartelleket, a letűnt gazdaságpolitikai korszaknak ezt az elsősorban magángazdasági célt szolgáló és éppen ezért sokat és nem is mindig ok nélkül kifogásolt eszközt szintén csak azért alkalmazzák, hogy konjunktúra-politikát csináljanak vele.

íme, ilyen közel kerül egymáshoz az ember és az állam a konjunktúra-politikában.

Ekkor azonban már azt kérdezhetjük, hogy vajjon éppen a kényszer-kartellekkel nem fogja-e az állam elérni tudni azt, amit a magánosok kartelljei nem tudtak biztosítani, t. i. a gazdasági élet válságmentességét. Hiszen az állam nemcsak azért létesít kényszer útján kartelleket és nemcsak azért ül be ezekbe, mert a jövedelmükben akar részesedni, hanem minden bizonnyal azért is, hogy éppen ezen az úton a termelőtényezőket, elsősorban a tőkét abban a mértékben juttassa a termelésbe, ahogy ezt ő látja jónak.

De a felelet erre a kérdésre sem lesz igenlő. Mert ahhoz, hogy az állam csupán akarátának megfelelő mértékben juttathasson be termelőtényezőket a termelésbe és hogy ugyancsak ilyen mértékben tarthassa bent a termelésben ezeket, sokkal mélyebb beavatkozásra volna szükség a gazdasági élet minden terén, mint aminőre az olyan szocializmus, mely nem akarja teljesen megszüntetni a magántulajdont, elhatározhatná magát. És tekintettel az előbb (IX.) mondottakra, még ebben az esetben is kérdéses, hogy vajjon ilyenkor teljesen úrrá tudna-e lenni az állam a termelőtényezők, különösen a tőke konjunktúra-hajtó ereje fölött.

De tegyük fel, hogy ez lehetséges. Miként kellene ebben az esetben az államnak eljárnia, hogy célt érjen?

A régi szocializmus előírását kellene követnie, mely azt mondja, hogy ha az állam a termelést a termelőtényezők tőle függő adagolásával szorosan féken akarja tartani, akkor nem elegendő egyedül a termelést szabályoznia, hanem állandóan uralma alá kell vonnia a fogyasztást és éppen így a forgalmat is. Hogy mindennek aztán ilyenkor erős hatása mutatkoznék a jövedelemeloszlás terén, ez nem szorul közelebbi magyarázatra. A gazdasági élet említett folyamatainak szorosan összefüggő természetéből ez önként következik. A termelést az állam csak úgy tarthatja a kezében, ha megállapítja azt is, hogy mit lehet, illetve mit kell előállítani. Ha azonban ezt megállapítja, akkor ezzel már a fogyasztás mértékét és módját is megszabta, mert

fejlett társadalomban csak azt lehet fogyasztani, amit előzetesen előállítottak. Hogy a termelés ilyen berendezése mellett a forgalomnak is teljesen az állam uralma alá kell kerülnie, ezt természetesen fogja találni mindenki, ha nem feledkezik meg arról, hogy a forgalombahozatal tulajdonképpen szintén termelés, a szűkebb értelemben vett termelésnek a folytatása. Mindebből az állami uralom alá vételből aztán következik, hogy az állam ilyenkor nemcsak erősen befolyik a jövedelmek alakulásába, hanem az is, hogy a tulajdonképpeni értelemben vett jövedelem-eloszlás, mely szabad forgalom esetén a gazdasági élet alapvető törvényei szerint megy végbe, ilyenkor egészen meg is szűnik.

Az ilyen irányú beavatkozás pedig gyakorlatilag úgy történék, hogy az állam magához vonná az összes termelőtényezőket és hogy azokat, akik vállalkozói képességgel bírnak, úgy rendelné ki a nekik átadott termelőtényezőkkel való termelésre, amint ezt az állami termelő-terv megkívánja. Az állam az ilyen juttatással és kirendeléssel természetesen megszüntetné a vállalkozók versenyét, amelyet pedig megszoktunk a gazdasági haladás legerősebb tényezőjének tekinteni, és aminek az ellenkezőjét eddig még senki sem bizonyította be. Tegyük hozzá még azt is, hogy ilyen berendezés esetén az államnak az elképzelhető legtökéletesebb módon kellene eljárnia mind a szükségletek megállapításánál, mind a termelés céljának kitűzésénél, de hasonlóképpen így a termelőtényezők szétosztásánál is, amikor még arra is különösen ügyelnie kellene, hogy álló-tőke formájában több termelő-erő le ne köttessék, amint amennyivel előállítható termékmennyiségre az álló-tőke teljes kihasználásáig, illetve elhasználásáig az államnak feltétlenül szüksége lesz.

És még ezzel az elképzelhető legmélyebb beavatkozással sem érne az állam feltétlenül célt, mert ilyenkor is érvényesülnének a konjunktúra-politikának a termelőtényezők, különösen a tőke természetéből folyó azok az akadályai, amelyek az állami élet tökéletes érvényesülését fölöttébb megnehezítve, az eredményt kétségessé tennék.

Sőt volna ilyenkor ennek a nagyon is feltételesen elérhető sikernek még egy igen komoly akadálya. Mindig kérdéses marad ugyanis, hogy az ilyen, mindenre kiterjedő állami beavatkozást egyáltalán meg lehetne-e valósítani a gyakorlatban és hogy az emberek az ilyen beavatkozást, amennyiben ez egyáltalán megvalósulhatna, alapjában véve individuális természetükkel el tudnák-e viselni. Mert az, amit itt leírtunk, — az olvasó valószínűleg ráismert, — a teljes kommunizmus volna.

A neo-szocializmus azonban nem akar kommunizálni, de sőt a termelést sem akarja olyan értelemben uralma alá venni, amint ezt éppen most elmondottuk. A vállalkozóval szemben sem kíván önhatalmúlag eljárni, hanem valami sajátságos, a középső úton haladó eljárást óhajt vele szemben követni. Meghagyná a vállalkozó kezdeményező szabadságát, de cselekvését mégis az állam ellenőrző parancsa alá helyezné. Mindkét európai nagy, neo-szocialista rendszer gazdaságpolitikai kánonjai között első helyen áll az a tétel, hogy az új rend a vállalkozó kezdeményező erejét nem kívánja megbénítani, ettől inkább sokat vár, de csak a köz érdekében engedi ezt érvényesülni. Nehéz azonban az olyan vállalkozót elképzelni, aki kezdeményezzen, ha ezt nem teheti a saját érdekében. A neo-szocializmusnak majd még meg kell találnia a kivezető utat ebből a helyzetből, amelyben annak is, aki különben őszinte rokonszenvvel viseltetik a neo-szocializmus gazdaságpolitikai, szociálpolitikai és konjunktúra-politikai elgondolása iránt, bizonyos fokú benső ellenmondást kell látnia. Különben a neo-szocializmus nehezen tudná vállalt feladatát teljesíteni, mely szerint tervgazdálkodásnak is nevezett folyamatos konjunktúra-politikájával a gazdasági válságoktól mentesíteni kívánja az életet.

*

Tehetetlenül állnak-e tehát ezek szerint a neo-szocializmus gazdaságpolitikai rendszerei a konjunktúra-alakulással szemben? Teljesen semmiesetre sem. Ameddig ezt a gazdasági törvényszerűség megengedi, és ez eléggé

széles határ, ők is feltétlenül befolyásolhatják a konjunktúra-alakulást. Hiszen ezt, mint említettük, már az azonos érdekű ipari nagytermelők önkéntes elhatározásából létrejött emberi társulás is tette volt, melyet minden hibája ellenére is, a liberális állam éppen azért tűrt, mert úgy látta, hogy ezek az egyesülések a gazdasági élet egyenletes menetét jótékonyan befolyásolják. Sőt a neo-szocialista rendszerek gazdasági politikája nyilvánvalóan sokkal mélyebbre hatóan és tökéletesebben avatkozhatik be a gazdasági életbe a konjunktúra-hullámozás alakítása tekintetében, mint ahogy ezt a régi kartell-egyesülések tették, és mint ahogy ezt a régi állam tehette volna. A mai állam gazdaságpolitikai tudása sokkal nagyobb, mint a régié volt, és a mai állam különösen sokkal több konjunktúra-politikai eszközt ismer, mint amennyiről az előbbi tudott. Ezenkívül a mai állam, minthogy már igen alaposan hozzászoktatta az embereket ahhoz, hogy eltűrjék beavatkozását a gazdasági életbe, könnyebben tudja is ezeket az eszközöket alkalmazni, mint ahogy ez a régi világban sikerült volna. A legnagyobb előny azonban, amellyel az új szocialista rendszerek konjunktúra-politikája az elmúlt időknek nem az állam csinálta, individuális-liberális konjunktúra-politikájával szemben rendelkezik, abban áll, hogy az állami konjunktúra-politika a köz érdekét képviseli, míg az előbbi közvetlenül mindig a magánérdek szolgálatában született meg és ennek sokszor annyira kedvezett, hogy még közvetve sem tudta vele a köz érdekét szolgálni.

A neo-szocialista gazdaságpolitikai rendszerek sem tudják azonban a konjunktúra-hullámozást megszüntetni és ezzel a válságokat kiküszöbölni a gazdasági életből. Ezt a célt csak akkor érhetnék el, ha ők is éppen úgy hajlandók volnának leegyszerűsíteni a gazdasági életet, amint ezt például a tőkét egyáltalán nem használó, egészen primitív kommunizmus tenné. A neo-szocialista rendszerek azonban használni akarják a tőkét, mégpedig a legnagyobb mértékben akarják használni. Éppen ezért mindig szemben fogják magukat találni gazdasági, illetve konjunktúra-politikájukban a tőke sajátos erejével, amely magában

hordja a konjunktúra-hullámszás okát. Náluk is mutatkozhatik tehát a tőkével való termeléssel együtt járó baj, a túltőkésítés. Elkerülni ezt még elméletileg is csak olyan fokú állami beavatkozással lehetne, de még így sem feltétlenül, amely már messze túlhaladja azt a mértéket, melyet az új szocialista rendszerek helyesnek ismernek el. Gyakorlatilag pedig márcsak azért sem valószínű, hogy a mondott kellemtelen következmény elkerülhető legyen, mert a neo-szocialista rendszerek gazdasági politikáját nem természetfölötti lények, hanem szintén csak emberek irányítják, akik legjobb igyekezetük és minden tudásuk ellenére tévedhetnek is. A tőkék helytelen alkalmazása, amit a német Kapitalfehllitung-nak nevez, a neo-szocializmus világában sincs kizárva.

XI.

Konjunktúra-politika és szociálpolitika.

Említettük, hogy a neo-szocializmus konjunktúra-politikáját társadalmi, illetve a jövedelem-eloszlást befolyásolni kívánó politikával is igyekszik társítani, illetve tőkéletesebbé tenni. Így lesz a neo-szocializmus konjunktúra-politikája szociálissá, illetve amennyiben az ilyen beavatkozás a jövedelem-eloszlás rendjébe erősebb, szocialisztikus. Azok az eszközök, amelyeket a neo-szocialista rendszerek e céljuk elérésére alkalmaznak, szintén nem újak. Nagy részüket már a kapitalizmus gazdasági politikája is ismerte, amely ezeket az eszközöket, mint például a fokozatos adót, még a régi béke világában, már az első világháború előtt is alkalmazta. Részben pedig ismeretesek ezek az eszközök a kapitalista gazdasági rendnek az első világháború idején kényszerűségből követett, háborús gazdasági politikájából. De persze ezek az eszközök is fejlődtek azóta.

A konjunktúra-politikai és a jövedelemeloszlás-politikai célok összefüzése különben szintén háborús örökség.

Az első világháború hosszú tartama Európa kontinentális államait is figyelmeztette arra, amit Anglia a maga tengerentúli háborúi kapcsán már úgylátott, hogy közvetlenül háborús célra már a háború alatt is lehet adóztatni. Ennek a felismerése kapcsán aztán az államok könnyen jöhettek arra a gondolatra, hogy ezt az adóztató gépezetet akkor is működtessék, mikor nem külső ellenség ártalmatlanná tételéről, hanem a gazdasági élet terén mutatkozó, belső bajok leküzdéséről van szó. A nagy vagyoni adó tudvalevőleg nálunk is nem csupán katonai, de szociálpolitikai célt is kívánt szolgálni. Sőt szolgálatába állítódott a konjunktúra-politikának is. Persze nem könnyű ebben a vonatkozásban sem egy eszközzel egyidejűleg több célt elérni. A vagyonmegoszlást javítani kívánó és a jövedelem-eloszlást arányosítani igyekvő nagy vagyoni adó, amikor a hadfelszerelő-ipart foglalkoztatja, igaz, hogy munkát ad a munkanélkülieknek, de, amint már más összefüggésben is említettük, nagyon könnyen háborút idéz fel. Ez az eredmény, pedig már nem felel meg sem a jövedelem-eloszlást javítani kívánó, sem a konjunktúra-politikai célnak.

Éppen ezért érdemes közelebbről is megvizsgálni, hogy mit jelent távolabbi hatásában is a társadalom egészének gazdasági élete, ennek a boldogulása szempontjából a szociálpolitikai alapokra épített, vagy legalább ilyen célt is szolgálni kívánó konjunktúra-politika. A kérdés gyakorlati szempontból is igen fontos, mert az erős állami beavatkozás azzal, ha a konjunktúra-politikát szociálpolitikával fűzi össze, elérheti, hogy a gazdasági élet válságos állapota, tehát a kellemetlen mérvű konjunktúrahullámozás is, legalább látszólag és átmenetileg, leplezett marad. Elérheti ezt különösen akkor, ha nem idegenkedik attól, hogy az egyéni jövedelmek alakulását befolyásolja.

Szabad gazdálkodás esetén ugyanis, mikor az állam nem, vagy csak igen kevésbé avatkozik be a gazdasági életbe, a válság legerősebben mindig a leggyengébbeket sújtja. A leggyengébb gazdasági erő pedig az anyagi terme-

lésben résztvevők között kétségtelenül az a munkás, aki munkáján kívül a megélhetésnek más forrásával nem rendelkezik. Válság esetén az ilyen leggyengébb erő könnyen minden nélkül marad, amikor előáll a gazdasági válság legveszedelmesebb tünete, a tömeges munkátlanság. Akiknek más megélhetési forrásuk is van, vagy akiknek már van valamijük, azok is szenvednek a válság alatt, sőt ennek következtében tönkre is mehetnek, el is pusztulhatnak. De ezeknél ez nem következik okvetlenül be. A gazdaságilag erősebb, az ügyesebb a válság terhét is át tudja esetleg háritani azokra a gyengébbekre, akikkel gazdálkodása során érintkezik. Feltéve persze, hogy a jogrend az ilyen átháritást lehetővé teszi, illetve megengedi.

Ha azonban az állam arra határozza el magát, hogy erős jövedelem-elosztó politikát fog folytatni, másként alakulhat a helyzet. Mert minél erősebben avatkozik bele az állam a gazdasági életbe, annál jobban függnek az egyes gazdasági erők elhatározásaikban, de jövedelmük szerzése közben is az állami akarattól. És így annál jobban oszthatja meg az ilyen beavatkozni kívánó állam a balra fordult gazdasági helyzet súlyát, mondjuk például a tőkepusztulás árát, a hatalma alá tartozó, összes magángazdaságok között, esetleg ezeknek éppen még a teherviselőképessége arányában is. Az ilyen eljárás aztán könnyen eredményes konjunktúra-politikának tűnhetik fel. Márpedig ez sokkal inkább a vagyonmegosztásba is beavatkozó, a tőkeképződéssel kevésbé vagy egyáltalán nem törődő, tehát eléggé közellátó jövedelem-elosztó politika. A konjunktúra-politika ilyenkor azt a nyomorúságot, mely a tőkepusztulás következtében áll elő, nem előzi meg, csak másként osztja meg ennek a terhét, illetve ezt a terhet a társadalom erősebbjeivel viselteti. Helyesebben azokat terheli meg vele, akiket az állam erősebbnek gondol. Mert a hatalom e téren sem ment a tévedéstől.

A neo-szocialista rendszerek azonban, mivel a beavatkozás a jövedelem-elosztásba programjuk lényeges része, szívesen térnek konjunktúra-politikájukban is erre az útra. Az ilyen eljárás ugyanis, legalább első pillan-

tásra és különösen azok előtt, akik nem néznek a dolgok mélyére, jól fest szociális szempontból. Ha azonban ennek az eljárás módnak további, tehát például gazdasági hatását is nézzük, úgy több és igen súlyos hátránya mutatkozik, mégpedig az egész társadalom, tehát mind a szegény, mind a gazdag, mind a munkás, mind a tőkés szempontjából egyaránt.

Ezt mindjárt észrevesszük, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a neo-szocializmus konjunktúra-politikája, különösen válságos időkben, nem nélkülözheti a hatósági árbeavatkozást, az árakat közvetve befolyásoló, vagy közvetlenül megállapító árpolitikát. Szociálpolitikai céljánál fogva azonban a neo-szocializmus ugyanekkor a jövedelem-eloszlást változtatni kívánó politikát is óhajt folytatni, mégpedig azzal az elgondolással, hogy a konjunktúra-alakulást ezzel is eredményesen, a kívánatos irányban fogja befolyásolni.

Hogyan hangolható mármost össze az árpolitika és a szociálpolitika?

Ha válság során az árak és ezzel a jövedelmek mind csökkennek, az olyan konjunktúra-politika, mely az árakat emelni igyekszik, a jövedelmek alakulását is eredményesen befolyásolja. Sőt az állam, mikor így jár el, annak a gazdasági politikának a felfogása szerint, amely nem akar a különböző jövedelmek alakulására különbözőképpen hatni, az egész gazdasági élet szempontjából előnyösen is cselekszik. Ez a gazdasági válság leegyszerűsített, rendes képe; az a politika pedig, mely az árak és a jövedelmek emelkedésére igyekszik ilyenkor hatni, rendes eszköze a céltudatos állami beavatkozásnak.

Lehetséges azonban, hogy válság alkalmával a pénz oldaláról történt túl merész konjunktúra-politikai beavatkozás, tehát túlhajtott inflációs politika eredményeként, vagy hosszantartó háború következtében, mely anyagot, javakat nagy mértékben pusztít, az áruk ára erősen emelkedik, azonban a jövedelmek, különösen bizonyos jövedelmek távoiról sem emelkednek ebben az arányban. Az

utóbbiak közé tartozhatik például éppen a munkásosztály megélhetése szempontjából annyira fontos munkabér is. A háborús válság képe ilyen. A konjunktúra-politika, ha ilyenkor közbe akar lépni, dilemma elé kerül: az áruk árát le kellene szorítani, a munkabért pedig, jó volna, ha emelni lehetne. Azonban ilyenkor is beigazolódnik a régi igazság, hogy egyszerre két úrnak nem lehet szolgálni. Nem lehet az árakat változatlanul tartani, — ez felel meg a mondott esetben a konjunktúra-politikai célnak, — és ugyanekkor bizonyos jövedelmeket, például a munkabért növelni, — ami viszont a jövedelem-eloszlást javítani kívánó politika pillanatnyi célja volna. Ha jövedelem-eloszlás-politikai célból, hogy a munkásság helyzetén javítsak, a béreket emelem, vagy akárcsak engedem emelkedni őket, az áruk árának is emelkedniök kell, mert nincs olyan ár, amelynek a tényezői közt munkabér, mégpedig rendszeren eléggé közvetlenül, ne szerepelne.

A helyes politika ilyenkor, hogy a válságot el ne mélyítse és ennek terhét ne öregbítse, minden ár, tehát minden jövedelem emelkedését egyformán igyekszik megakadályozni. Jól tudva éppen azt is, amit előbb említettünk, hogy a bérek emelkedése milyen erősen hat az áruk növekedésére, iparkodik elsősorban a bérek emelkedését megakadályozni. (Lohnstop!) De ahhoz, hogy ezt megtehesse, három kell. Szükséges először, hogy mikor a kérdés felmerül, a bérek még arányban álljanak az árakkal; szükséges továbbá, hogy a termelés menetét ezután is változatlanul fenn lehessen tartani, mert ennek az aránynak később sem szabad megbomlania; és szükséges végül, hogy a munkásság kellő fegyelmezettséggel, nyugodtan tűrje el, ha az említett egyensúly kisebb mértékben átmenetileg esetleg mégis megbillen. Különben az állam könnyen arra kényszerülhet, hogy a béreket emelje. Gyengébb országban, ahol ez a három feltétel hiányzik, bizony könnyen megesik, hogy az államhatalom nem zárkozhatik el a bérek emelése elől. Ilyenkor aztán magától értetődőleg megindul az áruk emelkedése az egész vonalon.

A neo-szocializmus elveit követő politika mármost ezt

a folyamatot, melynek során az árak folyton egymást emelve növekednek tovább és amely folyamat az árak vertikális interdependenciájának a természetes következménye, megkísérelheti úgynevezett megkülönböztető, diszkrimináló eljárással megakasztani. Ez azt jelenti, hogy a hatósági árpolitikát folytató, beavatkozó állam igyekszik a növekvő árak terhét, mely mint költség nehezedik az emberekre, különböző mértékben viseltetni azokkal a gazdaságokkal, amelyek az éppen szóbanforgó és hatósági ármegállapítás tárgyát tevő árukkal keletkezésük és forgalombahozataluk során érintkeznek. Az állam ilyenkor szétbontja az árat, megvizsgálja az ár tényezőit, árelemző eljárással kikutatja, hogy miként alakult ki a vizsgálatra eléje kerülő ár, szóval megállapítja annak az árnak, melyet a termelő-vállalkozó a fogyasztótól az illető áruért kívánna, nálunk is használatos, németes kifejezéssel, a „felépítését” (Preisaufbau). Ennek az eljárásnak mindig jövedelemeloszlás-politikai célja van. Vagy ha bevallottan nem is ilyen a célja, de a hatása mindig ilyen. A mai állam is, akárcsak a régi, középkori hatalom, ezzel az eljárással a justum pretium-ot, az igazságos árat akarja megtalálni és érvényre juttatni. Nem akarja a fogyasztót többel terhelni, mint amennyi okvetlenül kell ahhoz, hogy a termelő a maga méltányos jutalmát az árun megkereshesse. Mikor az állam így jár el, a termelővel szemben a fogyasztót veszi védelmébe, mert az utóbbit látja gyengébbnek az előbbinél.

Vannak azonban annak a munkának, melyet a mai állam a hatósági ármegállapítás érdekében az ehhez szükséges árelemzés során végez, ennél mélyebbre tekintő, finomabb részletei is. Persze ennek a részletes munkának a célja, illetve a hatása is mindig jövedelemeloszlás-politikai. Míg ugyanis a kész terméknek éppen említett ára kialakul, melyet az utolsó, a tulajdonképeni fogyasztó fizet az áruért, az áru létrehozatala érdekében sok közbülső fogyasztó kénytelen sok közbeeső termelőnek árat fizetni. Ha mármost az előállítás költsége nő, akkor ezeknek a közben fizetett, összes áraknak is emelkedniök

kellene. Az állam azonban ekkor diszkriminálólóg léphet közbe, és az emelkedő költségek terhét esetleg csak úgy engedi tovább hárítani, hogy ebből a tehertöbbletből a gyengébb fogyasztók, illetve termelők semmit vagy aránylag kevesebbet, az erősebbek viszont mindent vagy legalább nagyobb részt viseljenek. Mikor a beavatkozó állam az árak megállapítása során így jár el, akkor érvényesíti jövedelem-elosztó politikáját a legmélyrehatóbban.

Ez szociális szempontból igen szép gondolat. De helyes megvalósítása az árelenőrző és árelemző, illetve az ármegállapító hatósági közegek részéről olyan szak tudást és esetenként olyan tárgyismeretet, valamint az érdekelt személyek valódi anyagi ereje tekintetében olyan tájékozottságot kívánna meg, amely még igen magas kultúrájú országban sem bizonyos, hogy akad. Minél fegyelmezettebb persze a közönség, látszólag annál könnyebben viseli el azokat az igazságtalanságokat, amelyeket az ilyen diszkrimináló eljárás során a hatóság legjobb igyekezete ellenére is, majd azt mondanám, kénytelen elkövetni. Helyesen diszkriminálni ugyanis csak akkor lehetne, ha a hatóság nemcsak a termelés fokunkénti költségét, hanem azt is mindig pontosan meg tudná állapítani, hogy az, akire a tehertöbblet hárítódik, milyen erős anyagilag éppen azzal szemben, aki vele szemben kedvezőbb elbánásban részesül. A hatósági árpolitika azonban a legjobb esetben is csak tárgyi vonatkozásban mélyedhet be az árelenőrzés során a részletekbe, vagyis csak a költségeket kutathatja több-kevesebb eredmény reményével. A jövedelmek vizsgálata terén inkább csak átlagosan megállapított jövedelmi osztályokat vehet figyelembe. Sőt még az is kérdéses, hogy az ilyen eljárás célra vezet-e, mert hiszen a hatóságilag ellenőrzött, a hatóságilag irányított vagy megállapított ár a legtöbb esetben az emberek egész nagy csoportjával, esetleg éppen mindenkivel szemben akar érvényesülni. Az elvileg szépen elgondolt diszkriminálás tehát, miután intézkedéseivel már legtöbbször kisebb vagy nagyobb igazságtalanságokat is követett el, szintén csak oda zsugorodik össze a gyakorlatban, hogy a beavatkozó

állam hatósági árpolitikája során mekkora hasznot enged a vállalkozónak.⁶

Akik ezekkel a kérdésekkel hivatásszerűen foglalkoznak, tisztában vannak vele, hogy mennyire igaz mindaz, amit itt a hatósági áralakítás kérdésével kapcsolatban, különösen a jövedelem-eloszlás alakítását is célzó konjunktúra-politika szemszögéből nézve a dolgot, elmondtunk. Nagyobb bizonyosság kedvéért azonban álljon még itt egy, a mai életből vett, könnyen érthető, idevágó példa. Hosszabban tartó háború idején az áremelkedés nemcsak átmeneti, mulólagos jelenség, hanem határozott irányzatú, mert mélyebb oka van. Ilyenkor az állam a pénz vásárlóerejének megóvása érdekében az árak további emelkedését magától értetődően meg akarja akadályozni, vagy legalább lassítani igyekszik. Ekkor célszerű különösen a lakás- és az üzletbéreket rögzíteni. A házbér ugyanis olyan ár, amelyet szinte mindenki fizet. Éppen ezért, ha a házbér emelkedik, sok minden más árnak is emelkednie kell. Alta-

⁶ Akit a hatósági áralakítás, illetve az áralakulásba való hatósági beavatkozás kérdése közelebbről érdekel, méltassa *dr. Kádus Kálmán* Az áralakulás irányítása és a piaci egyensúly című munkáját figyelmére, mely *dr. Heller Farkas* műegyetemi ny. r. tanár előszavával a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában megjelenő Közgazdasági Könyvtár XXV. kötete gyanánt Budapesten 1941-ben került az olvasó-közönség elé. Ez a munka elméletileg mutat rá azokra a szinte leküzdhetetlen nehézségekre, amelyek a hatósági ár-irányítás és árszabályozás, illetve ármegállapítás körül felmerülnek. — *Heller* tanárnak egy másik volt kiváló tanítványa, *dr. Theiss Ede*, Közgazdaságtudomány és korszerű gazdaságpolitika című tanulmányában, melyet székfoglaló értekezésként a Szent István-Akadémia 1941. január hó 31-én tartott ülésén olvasott fel, ugyanezt a kérdést szélesebb keretek közt tárgyalja, mikor a tervgazdálkodás és ezzel az állandó konjunktúra-politika komoly nehézségeit tárja az olvasó elé. — E két jeles munka áttanulmányozása után az olvasót annál jobban fogja érdekelni magának a mesternek, *Heller Farkasnak*, ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozó, mélyen szántó, nagyon szép tanulmánya, mely *Vágyak és lehetőségek a közgazdaságban* címmel a Katolikus Szemle 1935. évi szeptember havi számában (513—525. l.) jelent meg. Ez a nagy tudással készült dolgozat hasonlóképpen arra mutat rá, hogy mennyire szinte emberfölötti feladat az állam beavatkozását a gazdasági életbe a kötött gazdaság rendszerévé úgy kifejleszteni, hogy ez az utóbbi kifogástalanul működjék.

lános áremelkedés idején azonban az épületfenntartás költsége is nő, mégpedig nem csekély mértékben, mert az árak emelkedésének egyik fő oka az anyagihiány, az anyagok ára emelkedik főleg, márpedig az épület fenntartásához anyagra van leginkább szükség. Ha mármost a házbér nem emelhető, az épület fenntartásának ezt a növekvő költségét az épület tulajdonosa viseli. A diszkrimináló árpolitika éppen ezt akarja, mert az épület tulajdonosát gazdaságilag erősebbnek nézi a bérlőnél. A közfelfogás is meg van róla győződve, hogy a gazdasági erőviszony a bérlő és a háztulajdonos között mindig így alakul. Éppen ezért az ilyen állami beavatkozás az áralakulásba népszerű is lesz. Pedig lehet, hogy konkrét esetben éppen fordított a helyzet. Ha például a háztulajdont igen nagy adóteher nyomja és a ház tulajdonosa sokgyermekes, munkaképtelen családapa, akinek, tegyük fel, még adóssága is van, lakója pedig szép vagyonnal rendelkező, jól is kereső legényember, akkor igazán nincs értelme annak, hogy az emelkedő költségek terhe a ház gazdaságilag gyenge tulajdonosán maradjon. Ez a példa kétségtelenül szélsőséges eset. De ha a háztulajdont súlyos adók terhelik, az ilyen vagy ehhez közel álló esetek gyakran fordulhatnak elő az életben. Az pedig igen gyakran megtörténik, hogy a bérház előkelő bérlőjének bérlője sokkal jobban áll anyagilag, mint az, akinek más vagyona nincs és annak a háznak is csak részben tulajdonosa, amelyben az említett bérlő lakik. Sok ilyen példát lehetne az élet egyéb köreiből is még említeni. De ennyi is elég annak a megvilágítására, hogy a hatósági ármegállapítás következtében minő fonák helyzetek állhatnak elő.

A szociálpolitikai célt erősen előtérbe állító, szinte azt mondhatnám, a szociálpolitikai céllal takaródzó ez a pszeudo-konjunktúrapolitika, mely a jövedelem-eloszlás megváltoztatásával akar célt érni és közvetlen eszközül esetleg a vagyon erős megadóztatását is használja, közvetve pedig diszkrimináló árpolitikával és pénzigazgatással dolgozik, még másért is kifogásolható. Nem használható mindig, és nem folytatható soká ott sem, ahol alkalmazásba került. Csak akkor lehet alkalmazni, amikor a vagyonnal rendelkező osztály még elég erős ahhoz, hogy legyen tőle mit elvenni, de nem elég erős már ahhoz, hogy

ezt a vele szemben követett eljárást politikai súlyával megakadályozza. És csak addig folytatható ez a politika, amíg az a vagyoni erő, amelyből ez a beavatkozás meríteni kíván, el nem fogy. Mert a vagyoni erő, más néven a tőke, éppen e politika következtében vagy egyáltalán nem képződhetik újra, vagy legalább távolról sem növekedhetik abban a mértékben, ahogy erre a társadalom gazdasági életének az egészséges fejlődés szempontjából szüksége volna. Itt érzi aztán a munkás is hátrányosan ennek a politikának a hatását, mert tőke nélkül munkalehetőség nincs. Soha sem szabad elfelejteni, bármennyire antiszociálisnak, társadalomellenesnek hangozzék is ez a megállapítás első hallásra, hogy a gyengének minden olyan védelme, amely az erős rovására történik, a tőkekeletkezést akasztja meg, és így további hatásában a munkájához tőkére szoruló szegény embert semmivel sem sujtja kevésbé, mint azt, akinek a vagyongyűjtését teszi lehetetlenné.

A szélső szocialista erre, a neo-szocializmus szociálpolitikai álláspontján is messze túlmenve, azt felelhetné, hogy a teljesen kialakult államszocializmus világában az állami tőkeképzés fölösen fogja pótolni azt a tőkekeletkeztetést, amelyet magántulajdoni rend esetén a magángazdaságok végeznek. Aki azonban a tőke keletkezésének hosszú, de nagyon könnyen nyomon kísérhető és éppen ezért világosan áttekinthető folyamatát ismeri, tisztában van vele, hogy az állam a tőkekeletkeztetés tekintetében sohasem fogja a versenyt a magángazdaságokkal felvehetni, ha ezek vagyont gyűjthetnek maguknak. Mennyiségiileg az állami tőkekeletkeztetés eredménye messze elmarad a mögött, amit a magánosok jószántukból és közvetlenül a saját hasznukat nézve összegyűjthetnek, ha ebben a tevékenységükben őket a magántulajdonnal szemben állást foglaló állami beavatkozás nem akadályozza. A Gondviselés nagyon bölcsen rendezte be a gazdasági életet, mikor a legönzőbb rúgójú gazdasági cselekedetet, a vagyongyűjtést, az egyén akaratótól függetlenül a köz javának szolgálatába állította. Kár az embernek ebbe

változtatólag beleavatkoznia.

Erkölcsei és így további gazdasági hatásáról pedig annak a politikának, mely a tőkeképzést egyáltalán ki akarná venni a magángazdaság kezéből, jobb nem beszélni. Elég itt az orosz példára rámutatni.

XII.

A háborús tervgazdaság.

A neo-szocializmus konjunktúra-politikája és a háborús tervgazdálkodás közt nagy a hasonlóság. Sőt, aki végigtekint az első világháború óta napjainkig lefolyt eseményeken, a kettő közt rokonságot is fog találni. Az első világháború eredménye hozta létre a neo-szocializmust, és ennek a tervgazdaságos konjunktúra-politikája tette lehetővé a második világháború megindulását.

Éppen ezért nem árt rámutatni, hogy az az aggodalom, amelynek fentebb a neo-szocializmus konjunktúra-politikájával szemben e politika eredményessége tekintetében kifejezést adtunk, nem jelenti azt, mintha a tervgazdálkodás háborúban, főleg hosszantartó háborúban is fölösleges volna. A háború, különösen a modern háború két fronton, a katonain és a gazdaságin egyaránt folyik, és a háborút mind a két fronton meg kell nyerni. A két feladat közül a gazdasági fontosság tekintetében semmiestre sem marad el a katonai mögött, mert a gazdasági élet, mely háború idején a katonai front mögött folyik, táplálja ilyenkor azokat az erőket is, amelyek katonailag igényeznek a háborút eredményes befejezéshez juttatni. A háborús gazdasági politikának tehát nagyon átgondoltnak és előrelátónak kell lennie, ami más szóval azt jelenti, hogy a gazdasági politikának a háború alatt fölöttébb tervszerűen kell eljárnia. Ez a feladat távolról sem könnyű, mert a háborús gazdasági politikának a maga tervszerűségével főleg arra kell törekednie, hogy azok a

hiányok folyton pótoltságának, amelyek a gazdasági életben éppen a háború következtében állnak elő.

A háború idején folytatott gazdálkodás tervszerűsége pedig csak akkor lehet tökéletes, ha azok, akik az ügyeket ilyenkor intézik, komolyan figyelembe veszik a terv készítése és végrehajtása közben a gazdasági élet törvényeit. Ezek pedig háborúban sem mások, mint békében. Sőt vannak köztük olyanok, amelyek háborúban még erősebben érvényesülnek. Ezek közé tartozik például az árak vertikális interdependenciája, amelyről más összefüggésben már szoltunk és amelyet közönségesen úgy szoktak kifejezni, hogy a termelő-költség a legerősebb ártényező.

Azt, hogy a gazdasági politikának a háború alatt a gazdasági élet törvényeit a legnagyobb mértékben figyelembe kell vennie, nem lehet eléggé nyomatékosan és eléggé sokszor hangsúlyozni. Egy olyan kijelentés ugyanis, amelyet háború idején hivatalos helyről is gyakran lehet hallani, és amely helyesen értelmezve tökéletes igazságot tartalmaz, azokat, akik felszínesen gondolkoznak, a háborús gazdasági politika követendő elvei tekintetében könnyen téves ítéletre csábítja. Ez a kijelentés úgy szól, hogy a háború idején a gazdasági élet törvényei nem érvényesek. A mondás rövidsége következtében tényleg alkalmas arra, hogy félreértésre adjon okot. Helyes értelme az, hogy a háborús állapot következtében az állam kénytelen gazdasági politikájával odahatni, hogy a gazdasági élet törvényei ne érvényesüljenek a háborúskodó állam érdeke ellen. Vagyis a háborút viselő hatalom arra kényszeríti alattvalóit, hogy ezek eltérjék azokat a korlátozásokat, amelyeket az állam a háborús fő cél érdekében gazdálkodásuk elé állít. De hogy az állam e korlátok emelése közben mennyire kénytelen éppen a gazdasági élet megmásíthatatlan törvényeit figyelembe venni, azt e kis tanulmány során is több vonatkozásban láthattuk. A háború sem változtatja meg a gazdasági élet törvényeit, éppen úgy nem változtathatja meg, mint ahogy a természeti világ törvényeit sem tudja megváltoztatni. A gazdasági élet alapvető törvényei éppen úgy megmásíthatatlanok, mint ahogy emberi erő nem tudja például a nehézkedés törvényét megváltoztatni. Azzal, ha a hatóság a vasúti pálya fölé olyan helyen, ahol hógörgeteg következtében veszély fenyeget,

tetöt épít, mely a görgeteget felfogja, se nem változtatja meg, se nem helyezi hatályon kívül a nehézkedés törvényét. Csak más, veszélytelen irányba tereli az adott esetben ennek az érvényesülését. Ugyanez történik, mikor a hatósági beavatkozás a gazdasági törvény érvényesülése ellen épít akadályt, amikor ezt neki tetsző, vagy legalább neki kevésbé kellemetlen irányba tereli. Ugyanez történik, de azzal a különbséggel, hogy a gazdasági törvények érvényesülését sokszor nehezebb kivédeni, mint a természeti törvényekét. A természeti törvények hatásával szemben a védekezés nem egy esetben könnyebb, és ami ennél is fontosabb, sokszor biztosabban sikerül.

Háborúban, ismétlem, tervszerű gazdasági politikára okvetlenül van szükség. De az is bizonyos, hogy a tervgazdálkodásnak azok a hátrányai, amelyek éppen a „tervszerűség” elkerülhetetlen velejárói, háborúban szintén érezhetőek. Sőt ezek itt sokszor fokozottabb mértékben válnak érezhetővé, mint a békebeli tervgazdálkodásnál, mert a háborús gazdálkodás a békebelivel szemben sokkal inkább fogyasztó, semmint termelő gazdaság. Igaz, hogy a háború ezzel azt, ami a békebeli tervgazdálkodás fő hibaforrása lehet, a tőkét is pusztítja; de ezt olyan mértékben teszi, hogy ezzel az eljárásával gazdaságilag még annál is nagyobb bajt idéz elő, mint amikor a gazdasági élet tőkével túlterhelődik. Ezért igaz az, hogy minél gazdagabb valamely ország, annál könnyebben folytathat háborút, főleg hosszú ideig.

XIII.

Mit hoz a jövő?

Szemlénk a neo-szocializmus konjunktúra-politikájáról azt mutatja, hogy ez, ha a béke idejére is állandósítani akarná a tervgazdálkodásos állami beavatkozást, kevésbé nézhetne siker reményével a jövőbe. Felemás volta, kétarcú alakja ennek az oka. Egyfelől, helyes érzéssel, megértést kíván tanúsítani az ember individuális alaptermészete iránt, és éppen ezért engedni szeretné, hogy az

egyéni erő érvényesüljön. Másfelől azonban ugyanezért fél ennek az erőnek a szabad érvényesülésétől és ezért megköti ezt. Tervezett mai formájában ennek következtében aligha tarthatná fenn magát változatlanul. A társadalmi és így a gazdasági életben is minden fejlődni szokott, mégpedig vagy előre vagy visszafelé. Hogy a neo-szocializmus fejlődése melyik irányban, a magántulajdon nagyobb fokú elismerése, avagy az állami beavatkozás erősödése irányában fog-e végbemenni, azt megmondani ma nem lehet. Gazdaságpolitikai kérdésekben, főleg, ha ezek az egész világegyetemre kiterjedő, hosszantartó háborúskodással és a vezető országok életében bekövetkezett forradalmi átalakulással kapcsolatosak, a jövőt, még a közeli jövőt illetően is nehéz jóslásokba bocsátkozni. A következőkre azonban rá mernék mutatni.

A gazdasági liberalizmus korában azt tanították, hogy amennyiben az állami beavatkozás bizonyos fokig érvényesülni kénytelen, ezt mint szükséges rosszat el kell viselni. Ma azt tartják, hogy az állami beavatkozás feltétlenül jó. Éppen ezért alig hihető, hogy a gazdasági szabadság rendszere a most dúló háború után bárhol a világon visszatérjen, akármilyen legyen is, ma vagy később, az illető ország politikai formája. Ehhez ma már az egész kultúrvilág gondolkodása és viselkedése, hogy így mondjam, túlságos mértékben elszocializálódott. A hivatkoztam német bíráló megjegyzéséből is tudjuk, — ő ezt szemére veti a New Deal-nek, — hogy ez a rendszer elhatalmasodni engedte a munkásságot. Akkor mondja ezt, amikor pedig az európai neo-szocialista rendszerek szociális érzéstől fűtve éppen a munka jogán igyekeznek újjá szervezni az emberek életét. Ma nincs kérdés, se nálunk, se másutt, akár politikai, akár gazdasági legyen az, melyet bárki is a „szociális szempont” figyelembevétele nélkül kívánna tárgyalni. Ez mind vágyakozást jelent az állami beavatkozás után. És azt sem szabad elfelejteni, hogy az állami beavatkozás a gazdasági életbe állásokat is jelent, állások ezreit és ezreit. Márpedig a szabad foglalkozás inkább az erősnek előnyös, a gyengébbnek

kellemesebb a hivatal. És ezek az utóbbiak, akik a társadalom kevésbé értékes részét teszik, mindig többségben vannak. Csakhogy a beavatkozó államnak szüksége is van hivatalnokokra, mert minél erősebben avatkozik be az állam, annál inkább kénytelen folyton igazgatni. A hivatalra éhesek tömegének és a beavatkozó államnak az érdeke így találkozik. De mihelyt az állam a gazdasági életbe kíván igazgatólag beavatkozni, ehhez neki elsősorban olyan hivatalnokok kellene, akik a gazdasági élet különböző ágaiban járatosak. Az állam ezzel az úgynevezett „szakembereket” elvonja attól, hogy a gazdasági élet terén, szabad pályákon keressenek maguknak érvényesülést, vagy legalább megnyitja előttük a sokkal kényelmesebb hivatalnokoskodás útját. Az első világháború előtt ez még nem volt így. Akkor a jogállam létezésének még utolsó időszakát élte, de amelyben ez az állam a nevét már megváltoztatta. Kultúrállamnak mondta ekkor magát, és erősen hangsúlyozta, hogy a műveltség terjesztése érdekében óhajt különösen beleavatkozni az emberek életébe. De még ebben az államban is a jogász igazgatott, aki arra vigyázott, hogy az állam joga tiszteletben tartassék és az egyéné is megóvassék az állammal szemben. Ma a totális állam korát éljük, mely főleg szociális akar lenni, hogy totális maradhasson. Ebben az államban az állami beavatkozás előretörését és a szociális szempont érvényesülését jól mutatja egyes pályáknak, például az orvosinak a szocializálása is. Mikor az életpályák egyik legfontosabbika és legszebbike ezzel szabad-keresetiből hivatalnokivá lesz, ez az átalakulás az állami beavatkozás fokozódása tekintetében más viszonylatokban is igen messze terjedőleg éreztetheti a hatását. De az állami beavatkozás folytonos erősödését jelenti különösen a vagyoni jogok sokféle és sok irányú korlátozása, aminőt azelőtt nem ismert a világ. A jogállam megállt rendelkezéseivel a szerzett jogok előtt. A neo-szocializmus elvei szerint igazgató állam ezzel szemben a maga erejét főleg visszafelé is ható rendelkezéseivel mutatja meg. Sok mindent lehetne még megemlíteni, ami mind arra figyelmeztet, hogy

a fejlődés minden valószínűség szerint az állami beavatkozás erősödése irányában fog tovább haladni.

Azt sem árt figyelembe venni, hogy ez a fejlődés nem is új keletű, nem az úgynevezett neo-szocializmus indította el. Tulajdonképpen már az első világháború előtt a Lloyd George-féle örökösödési adóreformmal indult el útjára Angliából.

*

Egy régebbi dolgozatomban, amelyet két esztendeje mutattam be a Magyar Tudományos Akadémiának, rámutattam arra, hogy a háború, minél modernebb, minél hosszabb ideig tart és minél mélyebbre hatóan folyik a gazdasági fronton is, annál jobban nevel a szocializmusra. A tervgazdálkodás, amely háborúban nélkülözhetelen és amely mint a neo-szocializmus konjunktúra-politikája ma széles körben népszerű, erős lépés ebben az irányban tovább. Jelentős fordulatnak kellene az emberek gondolkozásában bekövetkeznie, hogy a gazdasági élet további fejlődése más irányú legyen.

TARTALOM

	Lap
I. A közgazdasági politika nemzeti tartalma.	4
II. A közgazdasági politika szociális, illetve szocialisztikus célja.	7
III. Mi a konjunktúra-politika.	9
IV. Mi a neo-szocializmus.	12
V. A régi szocializmus jelentősége a mai konjunktúra-politika szempontjából.	17
VI. A régi szocializmus nemzetközi volt, az új nemzeti alapon áll.	21
VII. A neo-szocializmus és a magántulajdon kérdése: különösen a New Deal.	27
VIII. A neo-szocializmus eddigi eredményei Európában.	32
IX. A kérdés elméleti megvilágítása.	36
X. Az állam konjunktúra-politikai ereje.	45
XI. Konjunktúra-politika és szociálpolitika.	50
XII. A háborús tervgazdaság.	60
XIII. Mit hoz a jövő?	62

,

Értekezések a nemzetgazdaságtan köréből:

ÚJ SOROZAT.

I. KÖTET:

1. *Navratil Ákos*: A föld jövedelmezősége.
2. *Hegedüs Lóránt*: Az adótan társadalmi elmélete.
3. *Heller Farkas*: Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány.
4. *Balás Károly*: A vásárlóerő és a gazdasági szabadság összefüggései.
5. *Balás Károly*: Rend és szabadság.
6. *Ily. dr. Boér Elek*: Az amerikai kapitalizmus és a monopolisztikus verseny.
7. *Navratil Ákos*: A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája.

